Б. А. Ханкишијев, Ф. Ә. Гәнијев

ГИЈМӘТӘМӘЛӘКӘЛМӘ

1998
1268

У9(2А)
Х-26

БакыБизнесУниверситети

проф. Б. А. Ханкишијев, Ф. Ә. Гәнијев

48410

ГИЈМӘТӘМӘЛӘКӘЛМӘ

(дәрс вәсаити)

M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası

БАКЫ-1998

У9(2А)421. я73

РЕДАКТОРУ: дос. Ш. БӘДӘЛОВ

РӘ'ЈЧИЛӘР: дос. Ш. АҒАБӘЈОВ
Ә. ИМАНОВ

Компүтер төртибчиләри: *Ләјла Әһмәдова*
Сәадәт Гулијева

"Гијмәтәмәләкәлмә" дәрс вәсаити Гијмәтәмәләкәлмә фәннинин програмына ујғун олараг төртиб едилмишдир. Дәрс вәсаитиндә гијмәтләрин ролу вә әһәмијјәти, гијмәтләрин идарә едилмәси, гијмәтгојма сијасәтинин әсас принсипләри вә с. мәсәләләри шәрһ едилмишдир.

Азәрбајчан Республикасынын ајры-ајры саһәләриндә кениш мигјасла һәјата кечирилән базар игтисадијјатына кечид,игтисади ислаһатлар, јени төсәррүфат механизми тәдгиги, јени мүлкијјәт формаларына кечирилмәсинин төләбләри вә бунлардан асылы олараг гијмәтгојманын јенидән гурулмасы мәсәләсинә хүсуси фикир верилмишдир.

Дәрс вәсаитиндән али вә орта ихтисас мәктәбләринин мүәллим вә төләбәләри,мүәссисә вә тәшкилатларын мүтәхәссисләри,јардымчы вәсаит кими истифадә едә биләрләр.

ISBN 5-8066-0889-3

0601000000
655(07)–98

Грифли нәшр

Бакы Бизнес Университетинин мәтбәәсиндә чап олунмушдур.

КИРИШ

Апарылмыш төһлилләр көстәрир ки, һазырда Республиканын бир чох төсәррүфат субјектләри јаранмыш вәзијјәтдән суи-истифадә едәрәк маја дәјәринин формалашмасында өзбашыналыглара јол верир, лазыми нәзарәтчи вә мүкәммәл ганунвериҹилик актларынын, норматив һүгуги сәнәдләрин олмамасы үзүндән һеч бир игтисади өсас олмадан бә'зи фондлара ајырмалары маја дәјәринә дахил едирләр. Нәтиҹәдә исә саһәләр үзрә мәсрәф гурулушунда көскин фәргләр јараныр. Мәсәлән, јанаҹаг-енержи комплексиндә тәтбиг едилән сабитләшдирмә инвестисија, истеһсалын инкишафы фондларына ајырмалар вә с. мисал көстәрмәк олар. Гејд етмәк лазымдыр ки, сабитләшдирмә фондуна ајырмалардан башга дикәр фондлара ајырмалар мөвҹуд ганунвериҹиликдә нәзәрдә тутулмамышдыр вә маја дәјәринә дахил едилмәмишдир. Шүбһәсиз ки, бунлар мүәссисәләрә вә онларын табе олдуглары јухары тәшкилатлара сәрфәлидир, анҹаг халг төсәррүфаты мигјасында мәһсулун маја дәјәринин вә сон нәтиҹәдә гијмәтинин өсассыз олараг әлавә артымына көтириб чыхарыр. Әкәр һәмин фондлара ајырмаларын сахланылмасы зәрурәти арадан чыхмајыбса, һәмин фондлара ајырма нормативләри мүвафиг назирлик, ширкәт вә с. јухары тәшкилатларын тәгдиматы әсасында Игтисадијјат вә Малијјә Назирликләри тәрәфиндән мүәјјән едилир, һәмчинин һәмин фондларын вәсаитләринин мәгсәдли истифадәси регламентләшдирилир.

Белә бир гајданын тәтбиг едилмәси бүтөвлүкдә игтисадијјатда игтисади интизамын мөһкәмләндирилмәсиндә, инфљасија просеслөринин чиловланмасында, һабелә бүдчә көлирләринин хејли артырылмасында мүһүм рол ојнајарды.

Дикәр зәрури тәдбир кими Республика игтисадијјатынын һазырки вәзијјәти нәзәрә алынараг фөвгәла'дә гијмәт сијасәтинин һәјата кечирилмәси дә мәгсәдәујғун һесаб едилмәлидир.

Бу сијасәт јалныз игтисади методларла тәнзимләнмә механизминә үстүнлүк верилмәклә ики истигамәтдә апарылмалыдыр:

- биринчиси, өһалинин сосиал мүдафиәсинә вә дахили базарын тәнзимләнмәсинә истигамәтләндирилмәклә мәһсулларын (малла-

рын,хидмәтләрин) гиймәтләринин һәдсиз артмасынын гаршысынын алынмасына јөнәлдилән республика-дахили гиймәт сијасәти, икинчиси, дөвләтләрарасы мал мүбадиләсиндә максимум фајда көтүрмәјә имкан верән вә көндәрилән маллара, мәһсуллара мүмкүн гәдәр дүнја базар гиймәтләринә јахын гиймәтләр мүәјјән етмәји әсас көтүрән гиймәт сијасәти.

"Аграр ислаһатларын әсаслары һаггында" Азәрбајчан Республикасынын Ганунунда көстәрилдији кими мүһүм көнд тәсәррүфаты мәһсулларынын гиймәтләри илә онларын истеһсалында истифадә олунан машын-механизмләрин, јаначаг-сүртkү материалларынын, минерал күбрәләрин, зәһәрли кимјәви маддәләрин гиймәтләри арасында мүтәнасиблијин тә'мин едилмәси һәјата кечирилмәлидир. Бу вәзифәнин јеринә јетирилмәси үчүн мүһүм көнд тәсәррүфаты мәһсулларынын вә мадди-техники васитәләрин сијаһысы Республика Назирләр Кабинети төрәфиндән мүәјјән едилир. Көнд тәсәррүфаты мәһсулларынын (памбыг,түтүн,тахыл,үзүм) сатыналма гиймәтләринин көскин артмасына јол вермәмәк мәгсәдилә сивилизасијалы тәнзимләмә методларындан истифадә едилмәлидир. Бу тәнзимләмә елә апарылмалыдыр ки, гиймәтләрин сәвијјәси көнд тәсәррүфатында зәрури көлирләрин әлдә олунмасыны вә кениш тәкрар истеһсал просесини тә'мин етсин.

Зәрури вә тәхирәсалынмаз тәдбирләрдән бири кими дахили базар сијасәтинә ујғун олараг Республиканын мөвчуд малијјә мәнбәләри һесабына гиймәтләрин, хүсусилә мүһүм сосиал әһәмијјәт кәсб едән әрзаг малларынын, һабелә көнд тәсәррүфаты мәһсулларынын сатыналма гиймәтләринин сабитләшдирилмәси фондунун јарадылмасы күнүн ән вачиб вә базар игтисадијјатына кечид дөврүнүн төләбләринә ујғун олан мәсәләләрдән биридир.

Истеһсал амилләринин фәаллашмасына хидмәт едән бүтүн игисади механизмләр (малијјә-кредит, верки, көмрүк) ишә салынмалыдыр. Инфљасија просесләринин чиловланмасы, гиймәтләрин сабитләшдирилмәси јолунда атылан аддымлар мәһсул вә хидмәтләр боллуғу јарадылмадан һеч бир сәмәрә верә билмәз.

Дөвләт еһтијачлары мүәјјән едиләркән дахили төләбатын өдәнилмәси үчүн елә шәртләр мүәјјән едилмәлидир ки, истеһсалчылар дөвләтә мал сатышында мараглы олсунлар.

Дахили истеһсалчыларын марагларыны тә'мин етмәк үчүн идхал-ихрач веркисиндән чевик сүрәтдә истифадә олунмалыдыр.

Ичтимаи-сосиал мүһити сабитләшдирмәк вә сосиал көркинлији азалтмаг үчүн мүәјјән дөвр үзрә кениш әһали групларыны (аз тә'минатлы груплар, төләбәләр вә с.) әһатә едән мәгсәдли (үнванлы) компенсасија өдәниши истигамәтиндә көрүлән тәдбирләр давам етдирилмәлидир.

Игтисадијјатын көскин инһисарчылыгла сәчијјәләндији шәраитдә гиймәтләрин өсассыз артырылмасына јол вермәмәк үчүн антиинһисар гиймәт сијасәти үзрә тәдбирләр һәјата кечирилмәлидир.

Инһисарчы мүәссисәләр, хүсусилә тәбии инһисар саһәләринә аид едилән төсәррүфат субјектләри үзрә рентабеллијин јухары һәдди мүәјјән олунмалы вә онун артыг һиссәси мүтәрәгги веркитутма илә әһатә олунмалы, верки ганунверичилији төкмилләшдирилмәлидир. Лакин бу тәдбирин һәмин саһәләрин инкишафына мәнфи тә'сир көстәрмәсинә јол вермәмәк мәгсәдилә комплекс тәдбирләр (күзәштли верки сијасәти, мәгсәдли дөвләт јардымы вә с.) һәјата кечирилир.

Дахили истеһлак базарыны сабитләшдирмәк, әһалинин сосиал мүдафиәсини јахшылашдырмаг, халг тәсәррүфаты саһәләри арасында игтисади мүнасибәтләри низамламаг мәгсәдилә саһәләр үзрә гиймәтләрин формалашмасында мүһүм база һесаб олунан мәһсулларын (енержи дашыјычылары, дикәр һасилат сәнајеси мәһсуллары, памбыг маһлычы вә с.) гиймәт вә тарифләринин дөвләт тәнзимләнмәси давам етдирилдир.

Республикада ихрач истеһсалынын даһа да кенишләндирмәк вә валјута еһтијатларыны артырмаг мәгсәди илә ихрачы стимуллашдыран зәрури һәвәсләндиричи тәдбирләр системи ишләниб һазырланыр вә тәдричән хаммал ихрачындан һазыр мәһсуллар ихрачына кечилир.

1. ГИЈМӘТЛӘРИН ИГТИСАДИ МАҺИЈЈӘТИ

Төсәррүфат механизминин јахшылашдырылмасы вә онун өлкә игтисадијјатынын сәмәрәлилијинин јүксәлдилмәсинә тә'сири үзрә комплекс тәдбирләр системиндә гијмәтәмәләкәлмәнин тәкмилләшдирилмәси мүһүм рол ојнајыр. Белә ки, гијмәт васитәсилә истеһлак вә истеһсал сфералары, мадди истеһсал вә гејри-истеһсал саһәләри, ајры-ајры мүәссисәләр арасында ичтимаи мәһсулун дөвријјәси һәјата кечирилир. Ән башлычасы гијмәт амили һесабына милли кәлирин јенидән бөлүшдүрүлмәси просеси тәнзимләнир.

Халг төсәррүфатында учот,планлашдырма вә прогнозлашдырмада истифадә олунан бүтүн дәјәр көстәричиләри гијмәт системинә өсасланыр. Гијмәтләрин реаллыгындан бүтүнлүкдә чәмијјәтин инкишафынын дәјәр көстәричиләри асылыдыр.

Гијмәтләрин сәвијјәси вә гијмәт нисбәтләринин дүзкүн формалашмасы төләбләр истеһсал күчләри вә имканлары арасында балансын тәразлашдырылмасына, ајры-ајры рекионлар, истеһсал саһәләри вә нәһајәт өһали групларынын төләбатынын өдәнилмәсинә, истеһсал күчләри вә имканларынын артырылмасы үчүн дөвләтин мәгсәдјөнлү фәалијјәтинә тә'сир көстәрән мүһүм амиллөрдөндир.

Нәһајәт, гијмәт амили микроигтисади сәвијјәдә мүәссисә вә тәшкилатларын истеһсал-төсәррүфат фәалијјәтинин бир чох тәрәфләри илә, еләчә дә халгын мәдәнијјәти вә мәишәти илә бағлы олмагла, чәмијјәтин һәјат тәрзинин формалашмасына мүһүм тә'сир көстәрән фактордур.

Сәнаје вә кәнд төсәррүфаты мәһсулларынын, халг истеһлакы малларына мүәјјән мә'нада базарда формалашмыш гијмәтләр, еләчә дә електрик истилик енержисинә, нәглијјат, коммунал-мәишәт, мәнзил хидмәтләринә тарифләр бир тәрәфдән ичтимаи зәрури истеһсал мәсрәфләри вә мәнфәәт нормасыны (рентабеллији) өкс етдирмәклә, дикәр тәрәфдән истеһсалчылары фәрди мәсрәфләри ашағы салмаға, јени техника вә технолокија тәтбиг етмәјә, истеһсалын сәмәрәлилијини вә бурахылан мәһсулун кејфијјәтини јүксәлтмәјә мәчбур едән мүһүм рычаглардан ән вачибидир.

Елми техники тәрәггинин инкишафы зәмининдә гијмәт системи игтисадијјата тә'сирини күчләндирмәјә, халг төсәррүфатынын бүтүн саһәләриндә истеһсал ресурсларынын гәнаәт едилмәсинә, о чүмләдән истеһсал фондлары вә өмәк еһтијатларындан расионал истифадә едилмәсинә јөнәлдилир. Гијмәтләрин игтисади тәбиәтиндә олан бу имканлар һәм дә автоматик, өзбашына олараг реаллашмыр. Бунун үчүн гијмәтјаранма системинин вә конкрет гијмәтләрин игтисадијјатын инкишафы мејлләри вә истигамәтләрини нәзәрә алмагла даим тәкмиллөшдирилмәси дөвләтин игтисади сијасәтинин мүһүм елементләриндән биридир. Бу сијасәт малијјә-кредит, верки-тариф сијасәти илә узлашдырыларағ һәјата кечирилир.

Пул-өмтәә мүнасибәтләри шәраитиндә игтисадијјатын (истәр планлы, истәрсә дә базар јөнүмлү олсун) идарә едилмәсиндә дәјәр гануну вә онунла өлагәдар олан категоријалардан гијмәт, маја дәјәри, мөнфәәт нормасы вә с. истифадә едилмәсини шәртләндирир.

Гијмәт-өмтәәнин дәјәринин пулла ифадәси олмагла сәрф олунан ичтимаи зәрури өмәјин күтләсинә үјғун олмалыдыр. Гијмәтин өсасында мәһз ичтимаи зәрури өмәк мәсрәфи дајанмалыдыр. Ичтимаи-зәрури өмәјин күтләсинә үјғун олараг өмтәәләрә гијмәт мүәјјән едилмәли вә бу гијмәт субјектив амиллөрдән кәнар олмалыдыр. Гијмәтгојманын нәзәри өсасыны төшкил едән дәјәр ганунунун төләби белә дир. Әкс һалда дәјәр ганунунун төләбиндән кәнарлашма негатив һаллара кәтириб чыхарар. Кечмиш сосиалист дөвләтиндә мә'лум олдуғу кими гијмәт системи субјектив амиллөр өсасында гурулмушду вә өксәр һалларда өмтәәләрә гојулан гијмәтләр онун истеһсалына вә сатышына сәрф олунан ичтимаи зәрури өмәјин күтләсинә үјғун кәлмирди. Нәтичәдә гијмәт амили өлкәдә игтисадијјатын, игтисади мүнасибәтләрин дүзкүн гурулмасында бәјүк бир өнкәлә чеврилмишди.

Дәјәр гануну-гијмәтин өмәлә кәлмәсинин өсасы олмагла өмтәә төсәррүфатынын өсас ганунларындан бир сајылыр. Онун тәнзимләјичи тә'сири гијмәт механизми васитәсилә һәјата кечирилир. Бу заман баш верән кәнарлашмалар бу вә ја дикәр өмтәәләрин истеһсалыны кенишләндирмәјә, јахуд да ихтисар етмәјә сәбәб олур.

Дәјәр гануну, даһа доғрусу өмәк-дәјәр нәзәријјәси гијмәтин һәрәкәтинин өсасыдыр. Бунунла јанашы һәмишә јадда сахламаг

лазымдыр ки, бүтүн игтисади ганунларын, о чүмлədən дəjəр ганунунун фəалиjjəти jалныз мејл кими өзүнү көстərир.

Аjдын мəсələдир ки, гиjмətин өсасы кими мүəjjən едилən дəjəр, һəм də һəр бир истеһалчынын бу вə ja дикəр өмтəənин истеһалына сəрф етдиjи фəрди өмəjин пулла ифадəси кими гəбул едилмир. Базарда формалашан ичтимаи зəрури дəjəр һəр hансы истеһлак дəjəринə малик өмтəənин ичтимаи нормал истеһсал шəраити, бу чəмиjjətdə орта ихтисас дəрəчəси вə өмək мəһсулдарлыгы шəраитиндə өмтəə истеһсалына сəрф едилən ичтимаи зəрури иш вахты өсасында мүəjjənləшир. Бу сəбəbdən дə бүтүн дикəр шəртлəр сабит галдыгда, өмтəənин истеһсалына сəрф едилən иш вахты азалдыгча өмтəənин гиjмəти дə ашагы дүшүр вə ja əксинə, артдыгда гиjмətlər дə артыр.

Мə'лум олдуғу кими өмтəənин икили хассəси арасында олан диалектик əлагə гиjмətjаранмада мүһүм əһəмиjjət кəсб едир. Белə ки, истеһлак дəjəри олмадан өмтəənин мүбадилə дəjəрини вə үмумиликдə дəjəрини мүəjjən етмək мүмкүн дејилдир.

Өмтəənин истеһлак дəjəринин олмасы онун истеһсалы вə гиjмətинин мүəjjən едилмəси үчүн кејфиjjət зəмини ролуну ojнajыр. Истеһлак дəjəри гиjмətjаранмада дикəр амил кими өзүнүн дəjəр ифадəсини тапмалыдыр.

Гиjмətjаранмада истеһлак дəjəринин учота алынмасы, jə'ни реаллыгы гиjмətlərин мүəjjən едилмəсинин објективлиjинин артырылмасына вə гиjмətlərин дүзкүнлүjүнə, елəчə дə мəһсулун истеһсалчылары илə истеһлакчыларынын игтисади марагларынын узлашдырылмасына шəраит jарадыр. Истеһлак дəjəринин објектив гиjмətləндирилмəси дəвлəт стандартлары, техники шəртлəр, саһə стандартлары, елəчə дə мəһсулун техники игтисади параметрləри һагтында өсас информасиja мənbəjи олан норматив-техники сənədlərдə əкс етдирилир.

Истеһлак дəjəри нəзəрə алынмагла гиjмətlərin формалашдылмасы һəмчинин гиjмətjаранманын норматив параметрик методлары, мəһсулун кејфиjjəти вə сəмəрəлилиjиндən асылы олараг гиjмətlərə əлавə вə күзəштlər верилмəси jолу илə дə һəjата кечирилир.

Капиталист игтисадиjjатында гиjмətlərin мүəjjən едилмəсиндə параметрик методлардан истифадə олунмасы һəр шејдən əввəл гиjмət вə кејфиjjətin капиталист тəкрар истеһсал просесиндə ojнадыгы ролла изаһ олунур. Мəсələn, АБШ-ын 200 ири фирмасы

арасында апарылан сорғу нəтичəсиндə мүəjjən олунуб ки, фирманын мүвəффəгиjjətinin ən өсасы мəһсулун кејфиjjətidir. Гиjмət өзлүjүндə фирманын мənфəəgini тəһлил етсə дə бу фирмалар өсас васитə кими кејфиjjət амилини ирəли сүрмүшлор. Рəгабət мүбаризəсиндən галиб чыхмаға чан атмагла онлар истеһлак хассələrini, кəндəрмə шəртлəрini jахшылашдырмаға мəчбурдурлар.

2. ГИЈМƏТЛƏРИН ТƏСНИФЛƏШИДИРИЛМƏСИ, ТƏРКИБИ, СТРУКТУРУ ВƏ СƏВИЈЈƏСИ

Өмтəə дəврижjəсиндə хидмətin сферасындан асылы олараг гиjмətlər ашағыдакы кими тəснифлəшдирилир:

- **топдансатыш гиjмətləri;**
- **сатыналма гиjмətləri;**
- **пəракəндə сатыш гиjмətləri;**
- **нəглиjjат, рабитə, електрик енержиси вə с. үзрə тарифлəр;**
- **jүкдашыма тарифлəри;**
- **төчһизат-сатыш əлавəлəри;**

Бундан башга дикəр əламətlərə көрə дə гиjмətlər груплашдырылыр:

а) гəвəдə олма мүддəтинə көрə - даими гиjмətlər, мəвсүми гиjмətlər, мүвəгəти гиjмətlər, бирдəфəлик сифаришlər үзрə гиjмətlər;

б) өрази принсипинə көрə - бүтүн өлкə үзрə ваһид гиjмətlər, рекионал гиjмətlər, зона вə ja гуршаг гиjмətləri;

в) тəсдиг олунма сəвиjjələrinə көрə - республика, вилајət, шəһəр вə рајон гиjмətləri, идарədахили гиjмətlər;

г) нəглиjjат хəрчlərinin гиjмətlərdə əкс етдирилмəси үсулуна көрə:

- франко-вагон стансиja көндəрилмə гиjмətləri (бу һалда мəһсулун көндəрилмə стансиjасындан тə'jинат стансиjасынадəк олан дашыма хəрчini алычы өдəjир);
- франко-вагон стансиja тə'jинатлы гиjмət (бу һалда стансиja тə'jинатынадəк олан бүтүн хəрчləри мал көндəрən вə ja васитəчи олан төчһизат-сатыш төшкилаты өдəjир).

Дүнja базарында харичи тичарət үзрə ашағыдакы гиjмət нəвləри вардыр:

а) **ФАС** вә ја **ФОБ** ихрач гијмәтләри - бу гијмәтләр үзрә ихрачатчы фирма идхалчыја өмтәәни ја гијмәтә көмијә гәдәр нәглијјат хәрчләрини дахил етмәклә /**ФАС**/, ја да көмијә јүкләмә хәрчләрини дахил етмәклә /**ФОБ**/ сатыр;

б) **СИФ** идхал гијмәтләри - өзүндә **ФОБ** гијмәтләриндән башга сығорта вә јүкләрин идхалчы вә ја ихрачатчы өлкәләрин сәрһәдләринә гәдәр дашынмасы (сығорта хәрчләри вә тәһвил верилмә дә дахил олмагла) хәрчләрини бирләшдирир;

в) контракт гијмәтләри - төрәфләрин разылығына көрә тә'јин едилир вә бир гајда олараг мүхтәлиф өлкәләрин һөкүмәтләри арасында тичарәт мүгавиләләри вә разылашмалар әсасында мүәјјән едилир;

г) биржада тә'јин едилән гијмәтләр, һәррачларын вә тичарәт тәшкилатларынын гијмәтләри - бу гијмәтләр кејфијјәти, һәчми вә көндәрмә мүддәти, өдәмә валјуталары вә с. үзрә вариант шәкли салынмыш шәраитдә һәјата кечирилән реал контрактларын гијмәтләри сајылыр. Биржада тә'јин едилән гијмәтләр конјунктураның дәјишмәсинә һәссаслыгла чаваб верир, алвәрчилијин вә дикәр тәсадүфи амилләрин тә'сири алтына дүшмәјә мејллидир;

д) ири фирмаларын тәклиф гијмәтләри вә фактики сөвдәләшмәләрин гијмәтләри;

- бу гијмәтләри сорғу гијмәтләри дә адландырылыр. Белә ки, бу гијмәтләр сөвдәләшмә бағланаркән, бир гајда олараг, ашағы дүшән гијмәтләрин план сәвијјәсини көстәрир. Одур ки, фактики сөвдәләшмә гијмәтләри онларын план сорғу сәвијјәсиндән әһәмијјәтли дәрәчәдә фәргләнә биләр;

е) бејнәлхалг сөвдәләшмәләрдә иштирак едән өлкәләрин дахили топдансатыш гијмәтләри - онлар ихрач вә ја идхал гијмәтләриндән көмрүк рүсумлары вә веркиләр һәчминдә фәргләнирләр.

Фактики сөвдәләшмә гијмәтләри даһа дәгиг гијмәт нөвү сајылыр. Лакин онлар бир гајда олараг мәтбуатда дәрч олунмурлар.

Һазырда Республикада гүввәдә олан "Истеһсал-техники тә'јинатлы мәһсуллара, халг истеһлакы маллары на вә хидмәтләрә сәрбәст (базар) гијмәтләринин мүәјјән едилмәси вә тәтбиги гајдасы һаггында" Әсаснамәјә көрә гијмәтләрин франко-анбар истеһсалчы нөвү мүәјјән едилмәси тәвсијә едилмишдир. Јә'ни малларын истеһсалчынын амбарында алычынын нәглијјатына јүкләнмәси хәрчләри истеһсалчынын, малларын бүтүн галан дашынмасы хәрчләри исә алычынын һесабына өдәнилмәлидир.

Дүнја гијмәтләринин өмәлә көлмәси характеринә көрә шәрти олараг "азад" базар гијмәтләри вә "гапалы" базар гијмәтләринә ајырмаг олар.

"Азад" базар гијмәтләри рәгабәт шәраитиндән вә төләблә тәклиф арасында објектив шәкилдә јаранан нисбәтләрдән асылы олараг формалашыр. Онлара, мәсәлән, өмтәәләрин сатышы төшкил олунан јерләрин - һәррачларын, тичарәт төшкилатларынын, биржаларын гијмәтләри аиддир. Һәмин тичарәт формаларынын гијмәтләри өмтәәнин сатышы заманы јаранан конкрет шәраитдә ејни чинсли мәһсула көрә мүәјјән едилир. Төшкил олунмуш тичарәт формаларынын гијмәтләри арасында ән кениш јајыланы биржа гијмәтләридир. Дүнја тичарәти төчрүбәсиндә сорғу гијмәтләри дә кениш јајылыб. Бу гијмәтләр мал көндәрән төшкилатлар төрәфиндән чап олунмуш шәкилдә вә хүсуси билдириш формасында јајылмышдыр вә бу гијмәтләр һаггында мүһүм рәсми информасија мәнбәјини тәмсил етмәклә номинал характер дашыјыр.

"Гапалы" базар гијмәтләри "азад" базар гијмәтләриндән фәргли олараг сатычылар вә алычылар арасында мүәјјән спесифик мүнасибәтләрдә формалашыр. Бу заман мүәјјән өмтәәјә објектив олараг өмәлә көлмиш төләб вә тәклиф арасындакы нисбәт, гијмәтләрә әһәмијјәтли тә'сир көстәрмир. "Гапалы" базар гијмәтләринә фирма дахили тичарәт гијмәтләрини, рекиона игтисади груплашмаларына вә хүсуси профенсиал (имтијазлы) гијмәтләри (разылашма) аид етмәк олар.

Фирмадахили тичарәт (трансферт) гијмәтләри капиталист вә инкишаф етмәкдә олан өлкәләрин тәсәррүфат дәвријјәсиндә, о чүмләдән бејнәлхалг инһисарлар чәрчивәсиндә өмтәә вә хидмәтләрин мүбадиләси заманы кениш инкишаф тапмышдыр.

Мүһарибәдән сонракы дөврдә капиталист өлкәләри, хүсусилә бә'зән Гәрби Авропа дөвләтләри арасында интеграсија просесләри нәтичәсиндә капиталист базарынын рекионал гијмәтләри кениш јајылмышдыр. Авропа Бирлији өлкәләри арасында тахыл, шәкәр вә с. мәһсул нөвләри үзрә гијмәтләр буна мисал ола биләр. Бу гијмәтләр "азад" базар гијмәтләриндән јүксәк олурлар, чүнки бу гијмәтләрин көмәји илә рекион чәрчивәсиндә бә'зи өмтәәләрин истеһсалынын стимуллашдырылмасы һәјата кечирилир.

Профенсиал гијмәтләр мүәјјән өмтәәләрин көндәрилмәси һаггында һөкүмәтләрарасы разылашмалара көрә гојулур ки, бурада

да "азад" базар гијмәтләриндән фәрглөнән көндәрмә шәртләри вә реаллашдырма гијмәтләринин көмијјәтләри өз өксини тапыр.

Гијмәтин классик моделиндә база кими маја дәјәри әсас көтүрүлүр. Маја дәјәри өмтәәнин истеһсалына вә сатышына чәкилән хәрчләрин пулла ифадәси олуб гијмәтин әсас төркиб һиссәсидир. Адәтән маја дәјәри гијмәтин 65-85% -ни төшкил едир. Бу сәбәбдән дә маја дәјәринин дүзкүн формалашмасы вә әсасландырылмасы мүһүм әһәмијјәт кәсб едир:

Гијмәтләрин төркиби ашағыдакы кими тәснифләшдирилир:

- маја дәјәри;
- мәнфәәтин нормасы (рентабеллик);
- ганунверичиликлә мүәјјән едилән аксиз вә с. кими веркиләр;
- әлавә дәјәр веркиси;
- дикәр верки вә рүсумлар (ројалти вә с.), тичарәт әлавәләри.

Идхал малларынын гијмәтләринин төркиби:

- идхал дәјәри;
- идхал көмрүк рүсумлары вә веркиләри;
- нәглијјат дашынмалары хәрчләри;
- ганунверичиликлә мүәјјән едилмиш гајдада әлавә дәјәр веркиси;
- комиссион рүсумлар;
- тичарәт әлавәләри.

Гијмәтләрин төркиби олан елементләрин дәјәр ифадәсиндә хүсуси чәкиси гијмәтләрин структурунү көстәрир. Бир чох халг истеһлакы малларында (бензин, спиртли ичкиләр, түтүн мә'мулатлары, күрү вә с.) аксиз веркиләри гијмәтләрин структуру үзрә мүһүм хүсуси чәкијә маликдирләр.

3. ГИЈМӘТ СТАТИСТИКАСЫ

Гијмәт статистикасы халг тәсәррүфатында истеһсал едилән әмтәәләрин истеһсалы, дөвријјәси вә истеһлакынын нәтичәләринә гијмәтләрин тә'сирини әкс етдирән дәјәр көстәричиләрини, һәмчинин гијмәтләрин сәвијјәсини, динамикасыны, структуру вә нисбәтләрини характеризә едән статистик методлар вә көстәричиләр системидир.

Гијмәт статистикасында орта көстәричиләр, индекс методу вә структур көстәричиләри кениш истифадә едилир.

Гијмәтјаранма төчрүбәсиндә гијмәт сәвијјәләринин төһлили үчүн орта гијмәтләр, орта маја дәјәри вә рентабеллик көстәричиләриндән истифадә олунур.

Орта гијмәт, орта маја дәјәри вә рентабеллик мәһсул груплары үзрә һесабланыр.

Орта гијмәт вә орта маја дәјәри мәһсул нөвләри үзрә мүәссисәнин топдансатыш гијмәтләрлә өмтәәлик мәһсулун дәјәрини вә маја дәјәрини өмтәәлик мәһсулун натурал һәчминә бөлүнмәси јолу илә тапылыр:

$$\overline{P} = \frac{\sum p_q}{\sum q} \qquad C^{-} = \frac{\sum C_q}{\sum q}$$

P_q вә ја C_q- мәһсулун топдансатыш гијмәтлә дәјәри вә ја маја дәјәри

q - мәһсулун натурал һәчми

Бу көстәричиләрин динамик сырасы ајры-ајры мал груплары үзрә апарылыр вә гијмәт органлары тәрәфиндән төһлил, информасија, прогнозлашдырма ишләриндә истифадә олунур.

Гијмәтләрин динамикасынын өјрәнилмәсиндә индекс методундан кениш истифадә олунур.

Мүәссисәләрин топдансатыш гијмәтләринин үмуми индекси ашағыдакы формул үзрә һесабланыр:

$$J_p = \frac{\sum p_1 \cdot q_1}{\sum p_0 \cdot q_1}$$

$p_1 \cdot q_1$ - һесабат дөврүндә фактики бурахылан мәһсулун һесабат гијмәтилә дәјәри

$p_0 \cdot q_1$ - һесабат дөврүндә фактики мәһсулун кечән илки гијмәтләрлә дәјәри

Бу методдан башга гијмәтјаранма төчрүбәсиндә 2,3 вә даһа чох илләр үзрә динамиканы төһлил етмәк зәрурәти олдугда ашағыдакы формулдан да истифадә олунур:

$$J_e = \frac{\sum p_1 \cdot q_б}{\sum p_б \cdot q_б}$$

$p_б \cdot q_б$ - базис дөврүндә бурахылан мәһсулун базис дөврүнүн гијмәти или дәјәри;

$p_1 \cdot q_б$- базис дөврүндә бурахылан мәһсулун фактики гијмәтләрлә дәјәри.

Бу методла һесабланан индексә - ***Ласпејрес индекси*** дејирләр. Бу индексин чатышмамазлыгы ондадыр ки, истеһсал вә истеһлакда олан дәјишиклик нәзәрә алынмамышдыр.

Бејнәлхалг төчрүбәдә истифадә олунан дикәр индекс - ***Пааше индекси*** адланыр вә бу индекс Ласпејрес индексиндә олан чатышмазлыгы арадан галдырараг чари илдә истеһсалдакы өмтәә структурунун дәјишиклијини нәзәрә алыр:

$$J_p = \frac{\sum p_1 \cdot q_1}{\sum p_б \cdot q_1}$$

Бу методла һесабланан индекс һәјат сәвијјәсинин артымы үзрә нисбәтән ашагы темп көстәрир.

Һәр ики методун өз чатышмамазлыгы вар. Бу чатышмамазлыгы арадан галдырмаг үчүн ***Фишер индексиндән*** истифадә олунур.

$$J_F = \sqrt{J_e \cdot J_p}$$

Һәјат сәвијјәсинин төһлилини апармаг үчүн төчрүбәдә минимал истеһлак сәбәтинә дахил едилән өрзаг вә сәнаје маллары, коммунал, мәишәт, нәглијјат вә рабитә хидмәтләринин гијмәт вә тарифләри әсасында Ласпејрес индекси әсасында истеһлк гијмәтләри индекси һесабланыр.

Бу һесабатын мәгсәди - дәјишилмәз истеһлак дәстинин дәјәринин дәјишилмәсинин өлчүсү әсасында инфљасија сәвијјәсинин динамикасынын гијмәтләндирилмәсидир.

Инфљасија - орта гијмәтин артымына догру мејлдир. Ифљасија сәвијјәси ашагыдакы формулла һесабланыр:

$$П = \frac{P - P_{-1}}{P_{-1}}$$

P - чари илдә орта гијмәт сәвијјәси;

P_{-1}- кечән илдә орта гијмәт сәвијјәси.

Орта гијмәт сәвијјәси гијмәт индекси әсасында өлчүлүр.

Дөвләт ситатистик һесабларында олан көстәричиләрдән башга статистика органлары гијмәтјаранма просеслөринин ајры-ајры мәрһәләләри (мәсәлән, колхоз базарларында гијмәтин артым динамикасы) үзрә дә мүшаһидәләр апарылыр.

БМТ-нин статистикасы бејнәлхалг тичарәт үчүн сәчијјәви олан бөјүк мигдарда гијмәтләр сырасына маликдир. Һәмин гијмәтләр сырасы ихрач вә ја идхал гијмәт индексләринин һесабланмасында истифадә олунур. Гијмәт сыраларынын үмуми мигдары 53 өмтәә үзрә 450-је чатыр.

БМТ - нин гијмәт статистикасы дүнја тичарәтиндә ашагыдакы гијмәт индексләрини мүнтәзәм сдир:

1. Бејнәлхалг тичарәтдә иштирак сдән өмтәәләрин ихрач гијмәтләринин мөчму индексләри;

2. Хаммала вә ајры-ајры өмтәә групларына бөлүнмәклә өрзагын ихрач гијмәтләри индексләри

3. Бир төрәфдән сәнаје чәһәтдән инкишаф етмиш капиталист өлкәләри, дикәр төрәфдән инкишаф етмәкдә олан өлкәләр төрәфиндән апарылан хаммал вә өрзагын гијмәт индексләри;

4. Дүнјанын һазыр мә'лумат ихрачынын 80% - ни өһатә едән 11 өлкәнин (Белчика, Лүксембург, Канада, Франса, Алманија, Италија, Јапонија, Һолландија, Исвеч, Инкилтәрә вә АБШ) харичи тичарәт статистикасынын мә'луматлары үзрә хүсуси ихрач гијмәтләри индекси;

5. Әлван металлара ихрач гијмәтләри индексләри.

Гијмәт индексләрини өјрәнилмәси, онлардан дүзкүн истифадә олунмасы базар игтисадијјаты шәраитиндә гијмәтәмәләкәлмәнин спесифик шәраити нәзәрә алынмагла хүсуси әһәмијјәт көсб едир вә гијмәт динамикасынын прогнозлашдырылмасында мүһүм информасија ролуну ојнајыр.

4. ГИЈМӘТЛӘРИН ИДАРӘ ЕДИЛМӘСИ

Республика игтисадијјатында, хүсусән гијмәтјаранмада јаранмыш вәзијјәт һәр бир мүтәхәссисдән кениш чыхыш јоллары ахтарылыб тапылмасыны төләб сдир. Әлбәттә бу саһәдә игтисадчы алимләр, мүтәхәссисләр чидди елми ахтарышларыны, арашдырма вә төһлил ишләрини давам етдирсәләр дә һәләлик сон сөзләрини демәмишләр. Һазырда јашадыгымыз кечид дөврүндә гијмәтјаранмада мөвчуд олан проблемләр һаггында күтләви информасија васитәләриндә

едилән чыхышлар, бу сащәдә олан бошлуғу мүәјјән мә'нада долдурсада кифајәт дејилдир.

Игтисадијјатын белә бир әлифба һәгигәти вар ки, истещлак үчүн төшәббүс олунан фәалијјәтин нәтичәси гијмәт (тариф) васитәси илә реаллашыр. Бүтүн дөврләрдә истәр фәрди, истәрсә дә коллектив истещсалчылар үчүн гијмәт вә тарифләрин сәвијјәсинин мәһсулларын (хидмәтләрин) истещсалы вә сатышы илә әлагәдар ичтимаи зәрури мәсрәфләри өдәмәк вә лазыми мәнфәәт кәтирмәклә бәрабәр базарда төләб вә тәклиф һәчми арасында нисби таразлыг јаратмасы мүһүм игтисади проблем олмушдур. Билдијиниз кими кечмиш Советләр Иттифагында бу проблемин һәлли бүтүнлүкдә дөвләтин әлиндә иди. Јә'ни Дөвләт Гијмәт Комитәси гијмәтләри мүәјјән етмәклә, Дөвләт План Комитәси истещсал вә истещлакы планлы шәкилдә тәнзимләмәклә төләб вә тәклиф арасында нисби таразлыға наил олмага сә'j кәстәрирдиләр. Шүбһәсиз ки, белә бир инзибати методларла тәнзимләмә истещлакчыны сосиал бахымдан бир гәдәр гане сдирдисә, истещсалчынын мәнафејинә ујғун дејилди. Бүтүн бунларын нәтичәси исә јахын кечмишә гәдәр мәвчуд олан талон, хүсуси бөлүшдүрмә вә с. бу кими системләр иди. Чүнки игтисади ганунлара өсасән истещсалын вә кәстәрилән хидмәтләрин сәвијјәсинин ашағы дүшдүјү һалларда базарда төләб вә тәклиф арасында тәшәккүл тапмыш базар таразлығы позулур, истещлак базарында төләбин тәклифи үстәләмәси нәтичәсиндә өмтәә вә хидмәтләрлә өдәнилмәјән төләб гијмәтләрин сәвијјәсинин артымына сәбәб олур. Беләликлә, әһалинин алычылыг габилијјәтинә ујғун һәчмләрдә изафи пул күтләси дөвријјәјә чәлб олунур ки, бу да нәтичә е'тибарилә инфљасијаны сүр'әтләндирир вә чәмијјәтдә сосиал кәркинлији артырыр. Мәһз белә бир шәраит кәстәрилән арзуолунмаз просесләрә дөләтин мүдахиләсини шәртләндирир. Дүнја төчрүбәсиндә дә белә бир шәраитин сонсуз аналогу олмушдур вә вәзијјәтин сабитләшмәси үчүн дикәр игтисади механизмләрлә бәрабәр гијмәтәмәләкәлмә просесләринин дөвләт тәнзимләнмәси методларындан кениш истифадә олунмушдур.

Кечмиш ССРИ-нин сүгуту вә мүттәфиг республикаларын дөвләт мүстәгиллијини бә'јан етдикләри 1991-чи илин ахыры, 1992-чи илин әввәлләриндә Азәрбајчан Республикасында да игтисади мүһит јухарыда гејд етдијимиз кими иди. Јаранмыш вәзијјәтдән чыхыш јолу кими "игтисадијјатын идарә олунмасында" базар мүнасибәтләринә кечидлә әлагәдар истещлак базарыны сабитләшдирмәк,

төсәррүфат фәалијјәтинин сәрбәстлијини инкишаф етдирмәк, мал боллуғу јарадылмасында истещсалчыларын марагыны артырмаг" ады илә 1992-чи илин јанварындан гисмән, һәмин илин апрелиндә исә өсасән гијмәт вә тарифләр сәрбәстләшдирилди. Објективликдән узаг олмамаг наминә демәк лазымдыр ки, бу мәчбури игтисади кедиш Русијанын вә дикәр кечмиш мүттәфиг республикаларын игтисади сијасәтинә чаваб тәдбири, һәмчинин ваһид "рубл" мәканында олдуғумуздан төклөнмәмәк үчүн мүмкүн ола билән чыхыш јолларындан бири иди.

Мүәссисә вә төшкилатлара ичазә верилирди ки, мәһдуд сајда мәһсуллар вә хидмәтләр истисна олмагла, галан бүтүн истещсал-техники тә'јинатлы мәһсуллар халг истещлакы маллары вә хидмәтләр реализә едиләркән гијмәтләр базарда төшәккүл тапмыш төләб вә тәклиф нәзәрә алынмагла истещсалчы вә алычы арасында сәрбәст мүәјјән едилсин.

Бунунла, өслиндә игтисадијјатын сәрбәст инкишаф етмәси үчүн зәмин јаранмышды. Лакин мүәјјән објектив вә субјектив сәбәбләр үзүндән, о чүмләдән 1992-1993-чү илләрдә игтисадијјата сәриштәсиз рәһбәрлик, үзүчү мүһарибә вә с. бу тәдбир нәтичәсиндә биртәрәфли шәкилдә һәјата кечирилмиш, базар игтисадијјатынын дикәр вачиб шәртләриндән бири олан мүлкијјәтин өзәллөшдирилмәси вә торпаг ислаһатынын кечирилмәдији, һабелә мәһкәм милли валјутанын олмадығы шәраитдә сәрбәст гијмәтәмәләкәлмә просеси ағыр кечмиш, гијмәтләр кортәбии вә кәскин сүрәтдә артмага башламышдыр. Ачыначаглы факт одур ки, гијмәтләрин артымы бүтүн сащәләрдә истещсалын вә кәстәрилән хидмәтләрин натурал ифадәдә һәчмләринин ашағы дүшмәси илә мүшајиәт олунмушдур. Белә-ликлә, гијмәтләрин стимуллашдырычы функсијасы кәскин дәрәчәдә зәифләмишдир.

Сәрбәст гијмәтгојма һүгугундан истифадә олунмасында суи-истифадә һалларына јол верилмиш, мүәссисәдән башлајараг назирлик, консерн, ширкәт вә с. бу кими јухары идарәетмә пиллөләринә гәдәр бүтүн вәсиләләрдә игтисади проблемләрин өсасән гијмәтләрин артырылмасы јолу илә һәллинә үстүнлүк верилмишдир. Реал базар конјуктурасы нәзәрә алынмамыш, бир чох дөвләт мүәссисәләри илә коммерсија гурумлары арасында баш верән сөвдәләшмәләрдә гијмәтләр сүн'и шәкилдә азалмыш вә артырылмышдыр ки, бу да гијмәт фәрги һесабына негатив һаллара шәраит јаратмышдыр.

48410.

Ejni zamanda idxal-ixrac əməliyyatlarında gimətgoima prosesslərində gimət ekvivalentliji, idxal-ixrac gimətləri arasında zərury nisbətlər pozulmuş, dahili bazar lazımınca mudafiə olunmamışdır.

Inhisar vəzijjətli və sosial əhəmijjətli məhsulların sərbəst gimətlərinin dəjishilməsinin deklarasija olunması zəif həjata kechirilmish, paralelizmə jol verilmish, gimətlərin sabitləshdirilməsi zəif olmushdur.

Gimətlərin formalashmasına, əhali ilə hesablashmada gyvvədə olan gimətlərə dyzkyn riajət olunmasına dəvlət nəzarəti zəif həjata kechirilmishdir. Tichарət sistemində və mədəni-məishət hidməti sferasında malların yzərində gimətlər dyzkyn kəstərilir və real gimətlərdən jyksək tətbig edilir.

1995-chi ilin ijulуna kimi, jə'ni "Myhasibat uchotu haggында" Azərbajchan Respublikası Gануnu gyvvəjə minənə gədər, ajry-ajry sərbəst gimətlərlə dahil olan ejni adlı malların jenidən gimətləndirmə mexanizminin olmaması suи-istifadə hallarına əlverishli shərait jaratmagla, dəvlət bydchəsinə dahil olan kyllи migdarda vəsaitin jajyndyrylmasına səbəb olmushdur.

Bytyn bu gejd olunanlar respublikada gimətlərin sərbəstləshdirildiji dəvrdən kechən myddətdə baш verən prosesslərin nəticəsi olmushdur. Bu nəticələri jaradan səbəblərin bə'zilərи :ashagydakylardyr:

1. Gimətlərin və tarifлərin sərbəstləshdirildiji 1992-chi ildən respublikamyzda bazar igtisadijjatyna kechid ilə əlagədar gimət və gimətəməliyyatlarının prinsiplərи yzrə elmi chəhətdən əsaslandyrylmyш və respublikanyn milli mənafejini nəzərə alan Dəvlət Programy gəbul edilmishdir.

2. Gimət və gimətgoima sahəsində mybafig səlahijjətlər dəgig myəjjən edilməjib və bu sahədə kərylən ishlərin hyguги bazası jaradylmajyb. Igtisadijjat nazirlиji tərəfindən 1994-chy ilin oktjabrында Milli Məchlisə təgdim olunmush, 1995-chi ilin ijununda isə igtisadi sijasət və bydchəjə nəzarət komissijalary tərəfindən bəjənilmish və Milli Məchlisə bahylmag ychyn tövsijə olunmush "Gimət və gimətgoima haggында" Azərbajchan Respublikası Ganunun lajihəsi Milli Məchlisdə hələ də myzakirə olunmamasy, halbuki bytyn klassik bazar igtisadijjaty əlkələrində belə bir ganun gəbul edilmishdir..

3. Milli Məchlisin "Azərbajchan Respublikasında təbii inhisarchylarын sijahysy haggында" 31 mart 1995-chi il və Respublika Nazirlər Kabinetinin 15 avgust 1996-chy il tarixli gərarlarына bahmajarag bu sahələrdə gimətjaranma məsələlərini tənzimlejən normativ hyguги sənədin olmamasy.

4. Gimət və gimətəməliyyatlar sahəsində məркəzi dəvlət idarəetmə organlarynyn parakəndəliji və bu sahədə səlahijjətli əlagələndiriчi organyn olmamasy.

Dogrudan da bu kyn Azərbajchanda hech bir əlkədə analogy olmajan gimət organları sistemi formalashmyshdyr. Belə ki, gimətəməliyyatlarının metodologiji əsaslarynyn hazyrlanmasy ilə Igtisadijjat Nazirlijinin Gimətlər Idarəsi, inhisarchy myəssələrdə gimətjaranma məsələləri və gimətlərə nəzarətlə Dəvlət Antiinhisar Sijasəti və sahibkarlyga Kəmək Komitəsi, ymumilikdə gimət və tariflərə nəzarət məsələləri ilə 1992-chi ildən Baш Dəvlət Myfəttishlиji məshgyldur.

Bundan bashga, gimətlərin statistikasy və gejdijjaty (moniторing) yzrə ishlərlə Dəvlət Statistika Komitəsi, idxal-ixrac əməliyyatlarında gimətjaranma məsələləri ilə Harichi Igtisadi Əlagələr Nazirlиji, əsas vəsaitlərin və dikər əmlakын gimətləndirilməsi ilə Dəvlət Əmlak Komitəsi məshgyl olur. Bu kəstərilən organlar azmyш kimi 1996-chy ildən Maliјjə Nazirlijinin tərkibində də Gimət Sijasəti shө'bəsi jaradylmyshdyr. Təbii ki, bu kəstərilən 7 məркəzi idarəetmə organlary arasında koordinasija ymumiliкdə jox dərəchəsindədir.Belə bir parakəndəlik ona kətiriб chyxarmyshdyr ki, hazyrda gimətlər hech bir orган tərəfindən komplekс shəkildə tənzimlənmir və lazymynча nəzarət olunmur. Halbuki jaxын haricи əlkələrdə (Rusija, Ukrajna, Gazaxystan, Belarus və s.) bytyn gimətjaranma prosesləri vahid bir dəvlət organында - Gimət Departamentləri, Gimət və Antiinhisar Sijasəti Komitəsi və s. bu kimi organlarda mərkəzləshdirilmish gajdada idarə olunur. Ejni vəzijjət klassik bazar igtisadijjaty əlkələrində (Isveчrə, Franса, Japonija, Avstrija, ABШ, Ispanija və s.) də məvchuddur.

Bu təchrybə bizim əlkəmizdə də tətbig olunmalydyr. Chynki gimətəməliyyatlarının prosesləriniн ymumdəvlət və ymumхalg mənafeji bахymyndan tənzimlənməsi zərurilиji bu kyn real kerchəkliкdir və bu məgsədlərи həjata kechirmək ychyn vahid dəvlət organy jaradylmasy tələb olunur. Burada səhbət jeni bir inzibati

апарат јаранмасындан дејил, республикада мөвчуд олан пөракөндө, бир-бири илө үзви өлагөси олмајан вө нөтичөдө хаотик фөалијјөт көстөрөн мөркөзи дөвлөт идарөстмө органларындакы гијмөт үзрө структур вө бөлмөлөрин вахид, јығчам бир орган шөклиндө бирлөшдирилмөси зөрурөтиндөн кедир.

Фикримизчө гијмөтөмөлөкөлмө просеслөринин идарө едилмөси сахөсиндө габагчыл өлкөлөрин мүсбөт төчрүбөлөри өјрөнилмөли, республикамызын милли хүсусијјөтлөри вө јерли шөраити нөзөрө алынмагла биздө дө төтбиг едилмөлидир. Әкс халда гијмөт-өмөлөкөлмө просеслөрини оператив сурөтдө лазымынча идарө едилмөси бу сахөдө һөрч-мөрчилијө вө өзбашынылыға көтириб чыхара билөр ки, бу да республика игтисадијјатында мүөјјөн мүсбөт ирөлиләјиш мејилләринин олдуғуну, игтисади ислаһатларын сурөтинин артдығы бир шөраитдө гөтијјөн јол верилмөздир.

5. ГИЈМӘТ ИСЛАҺАТЛАРЫ

Халг төсөррүфатында 80--чы илләрин ахыры, 90-чы илләрин өввөлләриндө јаранмыш бөһрөн игтисадијјатын бүтүн сахөләриндө, о чүмлөдөн малијјө, кредит, верки, гијмөт системләриндө, мүлкијјөт мүнасибөтләриндө көклү ислаһатлар апарылмасыны, игтисади мүнасибөтләрин - истеһсал,бөлкү,мүбадилө,истеһлак,мүликијјөтин дөвлөтсизләшдирилмөси сахөсиндө көклү дөјишикликләр едилмөсини төләб едирди.

Игтисади мүнасибөтләрдө јаранмыш диспропорсија, бөһран өзүнү гијмөтгојмада даһа габарыг көстөрирди. Топдансатыш, сатыналма, пөракөндө сатыш, смета_ гијмөт-ләри арасында үјғунсузлуг дөринләшмиш, онлар мөһсулун реал дөјөрини, төләб вө төклифин тө'сирини өкс етдирмир, дахили гијмөтләр дүнја гијмөтләриндөн там төчрид олунмушдулар.

Кечмиш Советләр Бирлији төркибиндө олдуғумуздан бизим республикамызын мүстөгил гијмөт сијасөти јүрүтмөк, базар мүнасибөтләринө үјғун игтисади систем формалашдырмаг сөлаһијјөти јох иди.

Республиканын игтисади вө сијаси мүстөгиллик өлдө етмөси 1992-чи илин јанварындан игтисадијјаты базар принсипләринө кечирмөк үчүн реал имкан јаратды. Лакин ејни пул вахиди - рубл мөканында олдуғумуздан игтисади ислаһатлары, хүсусилө гијмөт ислаһатларыны кечмиш ССРИ-нин вариси Русија илө

өлагөли шөкилдө, узлашдырмагла һөјата кечирмөк мөчбуријјөтиндө галдыг.

Белө бир шөраитдө гијмөт ислаһатларынын зөрурилијини шөртлөндирөн факторлар өсасөн ашағыдакылар иди:

- өввөллөр фөалијјөт көстөрөн гијмөт системинин идарө олунмасынын мөркөздө чөмләшдирилмөси, сөлаһијјөтләрин мөһдудлуғу;

- ичтимаи-зөрури өмөк мөсрөфләринин там өкс етдирилмөмөси, төләб вө төклифин нөзөрө алынмамасы;

- гијмөт нөвләри арасында үјғунсузлуг, дүнја базар гијмөтләриндөн там төчрид олунма;

- өмтөө-пул мүнасибөтләринин ролунун лазымынча гијмөтләндирилмөмөси, дөјөрин бир категорија кими деформасија олунмасы.

Бу нөгсанлары арадан галдырачаг гијмөтгојма ислаһатынын өсас мөгсөди-вахид топдансатыш, сатыналма, смета вө пөракөндө сатыш гијмөтләри системинин јарадылмасына шөраит јарадачаг принсипчө јени бир методолокијанын ишләниб һазырланмасы иди. Бир чохлары сөһвөн буну гијмөт ислаһаты илө ејнилөшдирир. Јанлышлыг ондадыр ки, бурада сөһбөт гијмөтләрин ислаһаты, јө'ни гијмөтләрин артымындан дејил, јени вахид методолоҗи өсас јарадылмасындан кедирди. Нөзөрө алмаг лазымдыр ки, гијмөт ислаһаты конкрет гијмөтләрин формалашмасы принсипләрини вө методолокијасынын көклү дөјишилмөсидир.

Республикада гијмөтгојма ислаһатынын һүгуги базасы кими 1992-чи илдө Республика Президентинин 02.01.92-чи ил тарихли 540 сајлы "Гијмөт вө тарифләрин либераллашдырылмасы һаггында" Фөрманы гејд едилмөлидир. Һөмин фөрманла апарылан гијмөтгојма ислаһатыкын мөгсөд вө принсипләри либераллашдырылан, һабөлө дөвлөт төрөфиндөн төнзимлөнөн гијмөт вө тарифләрин сијаһысы, елөчө дө бу ислаһатда Республика Назирләр Кабинетинин гаршысында дуран вөзифөләр мүөјјөнлөшдирилди, сөлаһијјөтләр конкретлөшдирилди. Игтисадијјат вө Планлашдырма Комитөсинө јени, вахид методолоҗи сөнөд - "Истеһсал Техники төʻјинатлы мөһсулларын, халг истеһлакы малларынын, иш вө хидмөтләрө сөрбөст базар-гијмөтләринин мүөјјөн едилмөси вө төтбиги һаггында" Әсаснамө һазырланмасы; Дөвлөт Игтисадијјат вө Планлашдырма Комитөсинө, Малијјө Назирлијинө вө Баш Дөвлөт Верки Мүфөттишлијинө исө "Дөвлөт гијмөт интизамынын позулмасына көрө

игтисади санксијаларын тәтбиги гајдасы һаггында" Әсаснамә һазырланмасы тапшырылды.

Бу фәрмандан иҝәли көлән вәзифәләри һәјата кечирмәк үчүн Республика Назирләр Кабинети тәрәфиндән ашағыдакы гәрарлар гәбул едилди:

- 02.01.92-чи ил тарихли 3 сајлы "Гијмәт вә тарифләрин либераллашдырылмасы тәдбирләри һаггында"
- 23.04.92-чи ил тарихли 266 сајлы "Азәрбајчан Республикасынын дахили базарынын игтисади мүдафиәси һаггында";
- 03.12.92-чи ил тарихли 647 сајлы "Азәрбајчан Республикасында дахили базарын тәнзимләнмәси вә әһалинин сосиал мүдафиәсинин күчләндирилмәси саһәсиндә әлавә тәдбирләр һаггында".
- 11.08.92-чи ил тарихли 438 сајлы вә 12.12.92-чи ил тарихли 664 сајлы "Дәрман вәсаитләринә вә тибби тә'јинатлы мә'мулатлара гијмәтгојма һаггында";
- 07.12.93-чү ил тарихли 591 сајлы "Рентабеллик сәвијјәсинин мәһдудлашдырылмасы илә әлагәдар тичарәт әлавәләринин тәнзимләнмәси һаггында";
- 24.10.94-чү ил тарихли 367 сајлы "Енержидашыјычыларынын сатыш гијмәтләринин республика дахилиндә тәнзимләнмәси һаггында";
- 05.11.94-чү ил тарихли 378 сајлы "Чөрәк вә чөрәк мә'мулатларынын гијмәтләринин тәнзимләнмәси вә әһалинин бу мәһсулларла тә'мин едилмәсинин јахшылашдырылмасы һаггында"

Республикада инһисарчылығын гаршысынын алынмасы, антиинһисар сијасәти вә гијмәт тәнзимләнмәсини һәјата кечирмәк үчүн Азәрбајчан Республикасы Президентинин 24 декабр 377 сајлы "Инһисарчы мүәссисә вә бирликләрин мәһсулларынын (хидмәтләрин) гијмәтләринин (тарифләринин) дөвләт тәнзимләнмәси һаггында" Фәрманы гәбул едилмиш, бу саһәдә мүвафиг дөвләт органларынын һүгуг вә вәзифәләри, сәлаһијјәтләри дәгиглешдирилмишдир.

Апарылмыш гијмәтгојма ислаһаты нәтичәсиндә бу күн Азәрбајчан Республикасында дөвләт тәрәфиндән гијмәт вә тарифләри тәсдиг едилән мәһсул вә хидмәтләр јохдур, јалныз ашағыда көстәрилән мәһсул вә хидмәтләрин гијмәт вә тарифләри истеһсалчы тәрәфиндән сәрбәст мүәјјән едилмәклә Игтисадијјат вә Малијјә Назирлији, Антиинһисар Сијасәти Комитәси илә разылашдырмагла дөвләт тәнзимләнмәсинә мә'руз галыр:

- енержидашыјычыларын бүтүн нөвләри;
- нефт вә нефт мәһсулларынын дашынмасы вә тәчһизат хәрчләри;
- автобус, дәмир јолу, су вә һава нәглијјаты илә сәрнишин дашынмасы;
- әһали үчүн ајлыг абунә телефон хидмәти;
- шүшә тараларын киров гијмәти;
- көклү агачларын нырх һагты.

Бундан башга јерли ичра һакимијјәти органлары тәрәфиндән әсас коммунал хидмәтләри, һабелә шәһәр дахили сәрнишин дашынмасы (метро да дахил олмагла) тарифләри тәнзимләнир.

Азәрбајчан Республикасы Милли Мәчлисинин 31.03.95-чи ил тарихли 1012 сајлы гәрары илә тәсдиг едилмиш "Азәрбајчан Республикасында тәбии инһисарчыларын сијаһысынын тәсдиг едилмәси һаггында" гәрарына әсасән бу сијаһыја дахил едилмиш јаначаг енержетика саһәсиндә, нәглијјат саһәсиндә, рабитә саһәсиндә вә коммунал хидмәтләри саһәсиндә тәбии инһисар субјектләринин истеһсал етдикләри, көстәрдикләри иш вә хидмәтләрин вә тарифләрин дөвләт тәрәфиндән тәнзимләнмәси нәзәрдә тутулмушдур.

6. ГИЈМӘТГОЈМА СИЈАСӘТИНИН ӘСАС ПРИНСИПЛӘРИ

Халг тәсәррүфатынын инкишафында јаранмыш бөһран вәзијјәти 80-чи илләрин ахыры үчүн даһа да дәринләшмишди вә апарылан игтисади тәһлилләр көстәрирди ки, бөһрандан чыхмағын јеканә јолу игтисади мүнасибәтләрин - истеһсал, бөлкү, мүбадилә, истеһлак, ән вачиби исә мүлкијјәт мүнасибәтләринин көкүндән дәјишилмәсидир. Јә'ни игтисадијјатын идарә олунмасы инзибати-амирлик методлары буховундан азад едилиб базар игтисадијјатынын принсипләри әсас көтүрүлмәклә игтисади мүнасибәтләр үзәриндә гурулмалыдыр. Бу исә өз нөвбәсиндә игтисадијјатын бүтүн саһәләриндә, о чүмләдән малијјә, кредит, верки, гијмәт системләриндә, мүлкијјәт мүнасибәтләриндә көклү ислаһатләр кечирилмәсини тәләб едирди.

Игтисади мүнасибәтләрдә јаранмыш бөһран өзүнү гијмәт гојмада даһа габарыг көстәрирди. Белә ки, топдансатыш, сатыналма вә пәракәндә сатыш гијмәтләри арасында ујгунсузлуг дәринләшмиш,

онлар мәһсулун реал дәјәрини, төлөб вә төклифин тә'сирини өкс етдирмир, дахили гијмәтләр дүнја базар гијмәтләриндән демәк олар ки, там төчрид олунмушдулар.

Гијмәтгојмада јаранмыш нөгсанлар бир даһа онунла дәринләширди ки, республика һөкумәтинин гијмәт сијасәтинин јүрүдүлмәсиндә һеч бир һүгугу јох иди. Халг тәсәррүфатының сањә гурулушуну мүәјјән едән, республикаларарасы мал мүбадиләсиндә гијмәт еквивалентлијинә реал тә'сир көстәрән бүтүн стратежи мәһсулларын (нефт вә нефт мәһсуллары, өсас көнд тәсәррүфаты мәһсуллары, өсас өрзаг вә гејри-өрзаг маллары вә с.) гијмәтләри кечмиш "мәркәзден" мүәјјән олунурду. Кечмиш ССРИ-дә гијмәт сијасәти империја нөгтеји-нәзәриндән апарылдығындан республикамыз "сатышда учуз гијмәтләр" рекионларындан биринә чеврилмишди. Белә бир сијасәт илк нөвбәдә өзүнү көнд тәсәррүфатында даһа габарыг көстәрирди. Белә ки, көнд тәсәррүфатында јаранмыш ағыр сосиал-игтисади вәзијјәтин өсас сәбәбләрдән бири дә бу сањәдә сөмәрәсиз гијмәт сијасәтинин јүрүдүлмәси олмушдур. Кечмиш ССРИ дөврүндә көнд тәсәррүфаты мәһсулларына гејри-реал сатыналма гијмәтләринин мүәјјән едилмәси, мүрәккәб гијмәт өлавәләри системинин, дотасија механизминин тәтбиги бир тәрәфдән көнд тәсәррүфаты мүәссисәләрини ағыр игтисади вәзијјәтә салмыш, көнд тәсәррүфаты илә сәнаје арасында гијмәт еквивалентлијини позмуш, дикәр тәрәфдән дүзкүн олмајан гијмәт сијасәти тәсәррүфатларда "һимајәчилик" әһвалруһијјәсинә кәтириб чыхармыш, тәсәррүфатсызлыгла игтисади мүбаризә механизми позулмушдур. Сатыналма гијмәтләри адәтән көклү игтисади һесабламаларла өсасландырылмыр, көнд тәсәррүфатында игтисади көстәричиләрин "косметик" јахынлашдырылмасына, тәсәррүфатларын зијанларының мүвәггәти ләғв олунмасына хидмәт едирди.

Республикамызын игтисади вә сијаси мүстәгиллик әлдә етмәси игтисадијјатын базар принсипләринә кечмәси илә ејни вахтда баш верди. Лакин, ејни пул вањиди-рубл зонасында олдугумуздан Русија вә дикәр МДБ өлкәләри илә ејни вахтда - 1992-чи илин јанварындан базар мүнасибәтләринә кечидин өсас атрибуту кими республиканын игтисадијјатына вә әһалинин күзаранына һәлледичи тә'сир көстәрән аз сајда мәһсуллар вә хидмәтләр истисна олмагла (нефт вә нефт мәһсуллары, тәбии газ, истилик вә електрик енержиси, чөрәк, мәнзил һагты, әһалијә көстәрилән өсас коммунал

вә нәглијјат хидмәти нөвләри), галан бүтүн истеһсал - техники тә'јинатлы мәһсуллара, халг истеһлакы малларына сөрбәст (базар) гијмәтләринин тәтбигинә кечилди.

Лакин е'тираф етмәк лазымдыр ки, реал шәраитә ујгун дөвләт гијмәт сијасәти олмадығындан бу просес үмуми игтисади механизмин тәкиб һиссәси кими јох, кортәбии шәкилдә баш вермәјә башлады. Белә ки, гијмәтләрин сәрбәстләшдирилмәсинин башга шәртләри (мүлкијјәтин өзәлләшдирилмәси, дөвләтсизләшдирмә, инһисарчылыгла мүбаризә механизми, торпаг ислаһаты, мәһкәм валјута вә с.) олмадығындан бу просес јалныз гијмәтләрин артмасы илә сәчијјәләнди.

Сәрбәст гијмәтгојма механизминин фәалијјәт көстәрдији дөврүн илкин једикулары көстәрди ки, бу просес чох ағыр кечмиш, гијмәтләрин дурмадан артмасы илә бәрабәр әһалинин дә наразылыгы артмыш, онун сосиал мүдафиәси гијмәтләрин артым темпи илә ајаглаша билмәмишдир. Бунун сәбәби өсасән базар мүнасибәтләринин формалашмасының дикәр вачиб шәртләри јеринә јетирилмәдијиндән истеһсалчы илә истеһлакчы арасында гаршылыглы таразлыгын позулмасы, истеһсалчыларын гијмәтгојма үзрә сәрбәстлик һүгугларындан суи-истифадә етмәләри илә изаһ олунса да, дикәр тәрәфдән кечмиш иттифаг үзвләри вањид рубл зонасында вә игтисади чөһәтдән сых өлагәдә олдугларындан рекионал интиһарчылыг, фәргли малијјә-кредит вә өмәк һагты сијасәти гијмәт паритетлијинә мәнфи тә'сир көстәрди. Нәһајәт дејиләнләрә бир чидди амил дә өлавә етмәк лазымдыр ки, о дөврдә республикамызда сијаси сабитлијин олмадығы, фактики олараг Вөтән мүһарибәси кетдији бир шәраитдә игтисади мүнасибәтләрин кәскин либераллашдырылмасы лазыми сөмәрә верә билмәзди.

Гијмәтгојмада јаранмыш проблемләри тәһлил едәрәк белә нәтичәјә кәлмәк олар ки, һөкумәт сөвијјәсиндә бүтүн реал керчәклији нәзәрә алан гијмәт сијасәти јүрүтмәдән јаранмыш вәзијјәти низамламаг мүмкүн дејилдир.

Бу чүр гијмәт сијасәти јүрүтмәјин өсас шәрти милли валјутанын манатын мәһкәмлији олмалыдыр. Милли валјутанын мәһкәм курсу гијмәт сијасәтинин харичи игтисади тәзјигдән асылылыгыны зәифләдәр вә имкан верәр ки, һөкумәт гијмәт сијасәтини лазыми сөвијјәдә һәјата кечирә билсин.

Сәрбәст гијмәтөмәләкәлмә вә базар рәгабәти базар игтисадијјатының сөмәрәлилији үчүн зәрури шәртдир. Бунунла өлагәдар

олараг базар игтисадијјатында дөвләтин гијмәт вә тарифләрин структуруна тә'сиринин мәгсәд вә методлары да принсипчә дәјишилир Әввәла, гијмәт сијасәти бүдчә кәлирләринин артырылмасы аләти олмамалыдыр. Икинчиси, базар гијмәтләринин өз әлагәләндиричи функсијаларыны даһа јахшы јеринә јетирмәләри үчүн дөвләт антиинһисар сијасәти, һәмчинин әмтәәләрин, капитал вә ишчи гүввәләринин дөвләт сәрһәдди дахилиндә сәрбәст һәрәкәтини тә'мин етмәк үчүн зәрури олан лазыми структур дәјишиклији һәјата кечирилмәлидир.

Дахили сәрбәст гијмәт сијасәтинин өзү дикәр чидди бир проблемин һәллини тәләб едир. Бу да, ондан ибарәтдир ки, дахилдә гијмәтләрин сабитлијини тә'мин етмәк үчүн харичи "гијмәт тәчавүзүнү" тәнзимләмәк лазымдыр. Идхал-ихрач балансында һәлледичи чәкијә малик олан вә республиканын сосиал игтисади һәјатына чидди тә'сир кәстәрән мәһсулларын гијмәтләрини дөвләт өз нәзарәтинә кәтүрмәклә бу проблем һәлл олуна биләр.

Белә гијмәт сијасәти нәтичәсиндә халг тәсәррүфаты саһәләри арасында игтисади мүнасибәтләр нисбәтән сабитләшәр, гијмәтин формалашмасынын әсас амили олан саһәләрин (кәнд тәсәррүфаты, јаначагенеркетика комплекси, нәглијјат вә с.) гијмәтләринә дөвләтин игтисади нәзарәтинин һәјата кечирилмәсинә шәраит јаранмыш олар. Хүсусилә кечид дөврүндә вачибдир ки, гијмәтгојма просесләринин идарә олунмасында базар механизми илә инзибатчылыг оптимал нисбәтдә бир-бирини тамамласын.

Бу заман хүсусилә кечид дөврүнүн игтисадијјаты үчүн олдугча јабанчы олан веркиләрин артырылмас јолу илә бүдчәнин баланслашдырылмасы кими һалларда даһа чох еһтијатлылыг тәләб олунур. Чүнки белә мүнасибәт игтисадијјаты зәиф олан өлкәләрин нәинки инкишафына, һәтта игтисади бахымдан зәифләмәсинә кәтириб чыхарыр.

Кәнд тәсәррүфаты јејинти вә јүнкүл сәнаје саһәләри үчүн әсас хаммал базасы олдуғундан бу саһәдә истеһсал олунан мәһсулларын гијмәтләринин әрзаг вә гејри-әрзаг халг истеһлакы малларынын гијмәтләрини формалашмасында һәлледичи ролу нәзәрә алынараг сатыналма гијмәтләри үзрә һөкүмәтин дөвләт тәнзимләмә механизми олмалыдыр. Буну дүнја капиталист өлкәләринин тәчрүбәси дә сүбут едир. Белә ки, һал-һазырда елә бир капиталист өлкәси јохдур ки, о билаваситә кәнд тәсәррүфаты мәһсулларынын вә долајы јолла әрзаг мәһсулларынын гијмәтләринин дөвләт тәнзимләнмәсини һәјата кечирмәсин.

Республикада мөвчуд олан конкрет сосиал-игтисади шәраити, халг тәсәррүфатынын гурулушунда инһисарчылыг реаллығыны әсас кәтүрәрәк кәнд тәсәррүфатынын гијмәтләринин тәнзимләнмәси механизми ики мәрһәләни әһатә етмәлидир:

1-чи мәрһәлә: фөвгәладә гијмәт-тәнзимләмә сијасәти (бу мәрһәләдә әсас кәнд тәсәррүфаты мәһсулларынын сатыналма гијмәтләри билаваситә һөкүмәтин өз гәрары илә мүәјјән едилир)

2-чи мәрһәлә: торпаг ислаһатынын биша чатмасы, аграр-сәнаје комплексинә дахил олан саһәләр арасында базар мүнасибәтләринин формалашмасы илә характеризә олундуғундан кәнд тәсәррүфаты мәһсулларынын гијмәтләрнин дөвләт тәнзимләнмәси базар методлары илә һәјата кечирилир.

Бу мүстәгил кәнд тәсәррүфаты истеһсалчыларынын мүәјјән етдикләри истеһсал истигамәтләринин тәкчә игтисади сәмәрәлилијини дејил, һәм дә онун техноложи фајдалылығыны тә'мин етмәјә вадар едир.

Һәр ики мәрһәләдә тәтбигетмә дәрәчәси фәргли олмагла гијмәтләрин дөвләт тәнзимләнмәси ашағыдакы формаларда һәјата кечирилир:

- кәнд тәсәррүфаты мәһсулларынын сатыналма гијмәтләринин һөкүмәт тәрәфиндән конкрет сәвијјәләринин мүәјјән едилмәси;
- кәнд тәсәррүфаты мәһсулларынын сатыналма гијмәтләринин јухары вә ја ашағы һәддләри тәсдиг олунур, конкрет сәвијјәләри исә истеһсалчыларла алычылар арасында мүәјјәнләшир;
- кәнд тәсәррүфаты мәһсулларынын вә бу саһә тәрәфиндән истеһлак олунан мадди техники ресурсларын гијмәтләринин динамикасына нәзарәт;
- тәбии иглим вә игтисади чәтинликләрдән асылы олмајараг кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләринин минимум кәлирләринә дөвләт тә'минаты, тә'минатлы гијмәтләр системи;
- чевик верки вә кредит сијасәти;
- ихрач олунан кәнд тәсәррүфаты мәһсулларынын гијмәтләринин республиканын харичи игтисади сијасәтинә ујғунлашдырылмасы үчүн тәдбирләр (гијмәт өлавәләри, рүсумлар вә с.);

- дикәр дөвләт тәдбирләри (капитал гојулушу, истеһсалын тәнзимләнмәси вә с.)

Кәнд тәсәррүфаты мәһсулларының сатыналма гијмәтләринин тәнзимләнмәси фонду јарадылмасы вә бу фонд васитәсилә дөвләт тәрәфиндән сатыналма гијмәтләри бирбаша вә ја долајы тәнзимләнмәлидир.

Республика дахилиндә сатылан кәнд тәсәррүфаты мәһсулларының сатыналма гијмәтләринин тәнзимләнмәси јалныз сәнаје вә кәнд тәсәррүфаты мәһсулларының гијмәтләри индексләринин динамикасы јекунларына көрә апарылмалыдыр.

Кәнд тәсәррүфаты мәһсулларының сатыналма гијмәтләринин тәнзимләнмәси јалныз сәнаје вә кәнд тәсәррүфаты мәһсулларының гијмәтләри индексләринин динамикасы јекунларына көрә апарылсын.

Кәнд тәсәррүфаты мәһсулларының вә бу саһә тәрәфиндән истелак олунан мадди-техники ресурсларын гијмәтләринин индексләшдирилмәси методикасы Дөвләт Статистика Комитәси тәрәфиндән Игтисадијјат, Малијјә вә Кәнд Тәсәррүфаты Назирликләри илә разылашдырылмагла ишләнилмәлидир.

Республиканын дахили төләбатының илк нөвбәдә өдәнилмәси вә дахили гијмәтләрин әлагәдар сәһәләрдә истеһсалы стимуллашдырмасы мәсәләси ән плана чәкилмәлидир.

Кәнд тәсәррүфаты мәһсулларының е'малындан алынан мәһсулларын гијмәтләри дә дөвләт тәнзимләнмәси илә әһатә олунмалыдыр. Е'мал мүәссисәләринин фәалијјәти әсасән хидмәт характери дашыдығы үчүн бу саһәләрдә гијмәтләрин әсассыз артымына јол вермәк олмаз. Бунун үчүн хаммалынын гијмәти һөкумәт тәрәфиндән тәнзимләнән бүтүн е'мал мәһсулларының гијмәтинин дәјишмәси Игтисадијјат Назирлијиндә деклорасија олунмалыдыр.

Үмумијјәтлә конкрет сосиал-игтисади вәзијјәтдән асылы олараг һөкумәт бу вә ја дикәр тәнзимләнмәни тәтбиг етмәк, дәјишдирмәк вә ја мүвәггәти дајандырмаг гајдаларындан истифадә етмәк имканына малик олмалыдыр. Һәр һансы форманын зәрурилији барәдә тәклифләр исә гијмәт органы тәрәфиндән һазырланмалыдырыр.

Кәнд тәсәррүфаты вә онунла бағлы е'мал саһәләриндә гијмәт сијасәти чох чевик, динамик олмалы, даим дөвләт нәзарәтиндә

олмагла һәм бу саһәнин һәртәрәфли инкишафына, һәм дә әһалинин күзәранының јахшылашмасына хидмәт етмәлидир.

Кечмиш Советләр бирлији мәркәзләшдирилмиш шәкилдә еле сијасәт јүрүтмүшдүр ки, ајры-ајры рекионлар белә инһисарлашмыш, бу исә о демәкдир ки, инһисар гијмәтләринә реал зәмин јаранмышдыр. Она көрә дә инһисар гијмәтләринә гаршы мүбаризә механизми күчләндирилмәли, инди гүввәдә олан "дөвләт реjестринә" јенидән бахылмалыдыр. Јери кәлмишкән гејд етмәк лазымдыр ки, мөвчуд реjестр һәдсиз шиширдилмишдир.

Базар игтисадијјаты өлкәләриниң төчрүбәси көстәрир ки, дөвләт органлары истәр федерал, истәрсә дә рекионал сәвијјәдә өмтәә базарында өзүнүн һекемон вәзијјәтиндән суи истифадә едән мүәссисәләрә гаршы игтисади тәнзимләмә тәтбиг едирләр. Гејд етмәк лазымдыр ки, бу өлкәләрдә дөвләтин рәгабәт сијасәти бир гајда олараг инһисарчыларын мәһсулларына гијмәтләрин мүәјјән едилмәсини дејил, садәчә олараг инһисара кәтириб чыхаран шәраитин арадан галдырылмасыны, је'ни гијмәт сөвдәләшмәсинин, гијмәт дискриминасијасының,"әдаләтсиз" тичарәт төчрүбәсинин, бирләшмәнин гадаған едилмәси вә с. тәдбирләри нәзәрдә тутур.

Бу чүр антиинһисар тәдбирләри илә јанашы гијмәт сијасәти саһәсиндә ашағыдакы тәнзимләмә методлары тәтбиг едилмәлидир.

- ***дөвләт реjестринә дахил олан инһисар вәзијјәтли мәһсуллара вә хидмәтләрә гијмәт вә тарифләрин һүдудларының мүәјјән олунмасы;***

- ***сабит гијмәт вә тарифләрин тәсдиги;***

- ***һәмин мәһсул вә хидмәтләр үчүн рентабеллик сәвијјәсинин мәһдудлашдырылмасы***

- ***мәһсулун вә хидмәтин гијмәтләриниен декларасијә олунмасы;***

- ***чевик верки сијасәти.***

Тәбии инһисар субјектләринә гаршы гијмәт сијасәти тәмамилә башга олмалыдыр. Јахын перспективә дөвләтин гијмәт сијасәтинин әсас истигамәтләри јаначаг, енеркетика, нәглијјат, рабитә, коммунал хидмәтләри кими тәбии инһисар саһәләриндә гијмәт вә тарифләрин тәнзимләнмәсинин төкмилләшдирилмәси үзрә олмалыдыр.

Јаначаг-енержи саһәләриндә гијмәтләрин динамикасының тәһлили көстәрир ки, бу саһәләрдә гијмәт вә тарифләр сон үч илдә сәнајенин дикәр саһәләринә нисбәтән әһәмијјәтли дәрәчәдә артмышдыр. Нәтичәдә сәнајенин бә'зи с аһәләри, хүсусилә кимја,

машынгајырма, металлуркија кими енержи тутумлу сањәләр ифлич вәзијјәтинә дүшмүш, истеһсал олунан мәһсулларын гијмәтләри дүнја базар гијмәтләрини өтүб кечмишдир. Бу исә мәһсулун анбарларда јығылыб галмасына, истеһсал күчләриндән истифадә әмсалынын азалмасына сәбәб олмушдур. Бүтүн бунлар енержидашыјычыларынын гијмәтләри артырыларкән бу мәһсуллардан истифадә едән кимја , машынгајырма, металлуркија кими сањәләрдә истеһсал олунан мәһсулларын дүнја базарында сатылмасы үчүн гијмәтартырма имканларынын нәзәрә алынмамасы илә әлагәдардыр.

Геј олунанлары нәзәрә аларағ бу сањәләрдә маја дәјәринин структуру дәрин тәһлил олунмалы,хүсусилә енеркетика вә нәглијјат сањәсиндә тариф сијасәти ишләниб һәјата кечирилмәлидир.

Дөвләтин игтисади сијасәтинин һәјата кечирилмәсиндә,игтисадијјатын аһәнкдар малијјә-тәсәррүфатчылыг фәалијјәтинин тә'мин едилмәсиндә тәбии инһисар субјектләринин,хүсусән бу сањәләрдә апарылан гијмәт сијасәтинин һәлледичи ролуну нәзәрә аларағ онларын гијмәтләринин (тарифләринин) дөвләт тәнзимләнмәсинин өлкәнин үмуми игтисади мәнафејинә истигамәтләндирилмәсини тә'мин етмәк мәгсәдилә тәбии инһисар субјектләринин гијмәт вә тарифләринин дөвләт тәнзимләнмәсинин Азәрбајчан Республикасы Игтисадијјат Назирлији, Азәрбајчан Республикасы Малијјә Назирлији вә Азәрбајчан Республикасы Дөвләт Антиинһисар Комитәси (көләчәкдә Дөвләт Тәнзимләнмә Органы) һәјата кечирмәлидир.

Нәзәрә алынмалыдыр ки, тәбии инһисар субјектләринин гијмәт вә тарифләринн дөвләт тәнзимләнмәси һәмин тәсәррүфат субјектләринин үмуми игтисади вәзијјәти, көләчәк нормал фәалијјәтинин тә'мин едилмәси вә мөвчуд потенсиалы нәзәрә алынмагла республика игтисадијјатынын үмуми мәнафејинә ујғун олмаг бахымындан һәјата кечирилир.

Азәрбајчан Республикасы Игтисадијјат Назирлији вә Дөвләт Антиинһисар Сијасәти вә Сањибкарлыға Көмәк Комитәси тәбии инһисар субјектләри үзрә гијмәтләри (тарифләри) дөвләт тәнзимләнмәсинә чәлб олунан мәһсулларын вә хидмәтләрин сијаһысыны тәсдиг етмәлидир.

Дөвләт Тәнзимләмә Органы, тәбии инһисар субјектләринин мөчуд истеһсал (хидмәт) хәрчләрини игтисади чәһәтдән әсасландырараг һәр бир субјект үзрә маја дәјәринин реал сәвијјәсини дәгигләшдирмәли, зәрури һалларда јерләрдә тәһлил иши апарылмалыдыр.

Нәзәрә алынмалыдыр ки, тәбии инһисар субјектләри өзләриндән асылы олмајан објектив сәбәбләр үзүндән истеһсал (хидмәт) хәрчләринин артмасы илә әлагәдар оларағ гијмәтләрин (тарифләрин) тәнзимләнмәси зәрурәти јаранарса, игтисади чәһәтдән әсасландырылмыш тәклифини ишләјиб һазырлајыр.

Гијмәтләрин (тарифләрин) тәнзимләнмәси үзрә тәбии инһисар субјектәри тәрәфиндән һазырланмыш тәклифләр Азәрбајчан Республикасы Игтисадијјат Назирлијинә тәгдим едилмәли вә Малијјә Назирлији, Антиинһисар Комитәси илә бирликдә мүвафиг субјектин иштиракы илә бахыларағ биркә гәрар гәбул едилмәлидир.

Гијмәтләрин (тарифләрин) дөвләт тәнзимләнмәсини һәјата кечирән органлар арасында фикир ајрылығы олдугда (там разылыг әлд едилмәдикдә) мәсәләнин һәлли үчүн Игтисадијјат Назирлијинин рә'ји әсас олмагла ики органын разылығы гәнаәтбәхш һесаб едилмәлидир.

Дөвләт Тәнзимләмә Органы ашағыдакы мәсәләләрин һәлл едилмәсини һәјата кечирмәлидир:

- "Тәбии инһисар субјектләринин мәһсулларынын (хидмәтләринин) гијмәтләринин (тарифләринин) лајиһәләринин ишләнмәси, тәгдим едилмәси вә бахылмасы гајдалары һаггында" методики көстәришләри ишләјиб тәсдиг етмәли

- Тәбии инһисар субјектләринин инһисарчылыг хүсусијјәтләрини нәзәрә аларағ онларын нормал фәалијјәт көстәрмәсинә вә көләчәк инкишафына имкан јарадан рентабеллијин јухары һәддини мүәјјәнләшдирмәли;

- Тәбии инһисар субјектләринин сәрәнчамында олан вәсаитләрин, о чүмләдән мәнфәәтдән онларын чинкишафынә (капитал гојулушуна) јөнәлдилән һиссәсини мүәјјәнләшдирмәли;

- Тәбии инһисар субјектләрин үзрә мәһсулун (хидмәтин) маја дәјәриндәки өмәк һагтынын артырылмасыны мәһсулун (хидмәтин) натура шәклиндә сатыш һәчминин чохалдылмасына, һабелә маја дәјәринин игтисади чәһәтдән әсаслы олан ашағы салынмасына мүвафиг оларағ өлагәндирилмәсини;

- јалныз инһисар мөвгејиндә олан мәһсуллары (хидмәтләри) сахламаг шәртилә тәбии инһисар субјектләри үзрә зәрури структур дәјишиликләрин (реструктуризасијасијанын) апарылмасы барәдә Республика һөкумәтинә тәклифләр тәгдим олунмасыны.

Дөвләт Тәнзимләмә Органы һәмчинин:

1. təbii inhisar subyektlərinin istehsal etdikləri enerjidaşıyıcılarının gicmətlərinin (tarifləri) tənzimlənməsini, onlardan gənaətlə və səmərəli istifadə olunmasını istigamətində həyata keçirmək, enerjinin istehsalı və satışı ilə bilavasitə əlaqədar olmayan xərclər hesabına enerji tariflərinin əlavə artırılmasının qarşısını almaq məqsədilə elektrik və istilik enerjisi tariflərinin tənzimlənməsini aşağıdakı qaydada həyata keçirməlidir:

a) istilik və su elektrik stansiyaları üzrə respublikanın enerji və qüvvənin toptan satış bazarına verdikləri elektrik enerjisinin tarifləri;

b) respublikanı enerji və qüvvənin toptan satış bazarının enerjinin və onun qüvvənin toptan alış-satış təşkilatlarına verdiyi enerjinin tarifləri;

v) enerjinin və enerji qüvvənin toptan alış-satış təşkilatlarının istehlakçılar qruplarına verdiyi enerjinin tarifləri;

2. Istesalat ehtiyacları üçün istifadə olunan enerjidaşıyıcılarının məsrəflərinin, onların ötürülməsində itki normalarının, habelə əhaliyə verilən təbii qazın məişət qaz cihazları üzrə gündə olan normalarını verilən qazın faktiki miqdarına uyğun kəlməsini dəqiqləşdirməli;

3. Bakı Şəhər Icra Hakimiyyəti Mənzil Kommunal Təsərrüfatı Komitəsi və dikər əlaqədar təşkilatlarla birlikdə Respublikanın şəhər və rayon mərkəzlərində əhaliyə verilən içməli suyun faktiki verilən miqdarına uyğunluğunu dəqiqləşdirərək müəyyən etməli;

4. Igtisadiyyatın sabitləşməsi vəziyyətindən və əhalinin sosial müdafiəsinin tə'min edilməsi dərəcəsindən asılı olaraq gicmətlərin (tarifləri) mövcud diferensialaşmasını tədricən məhdudlaşdıraraq vahid gicmət siyasətinə keçməsinə hazırlıq işləri aparmalı;

5. Maya dəyərinin istehsalçı subyekt tərəfindən müstəqil müəyyən edilən bə'zi xərc maddələri (tə'mir, istismar, üstəlik və s. xərclər) üzrə normaları müəyyən müddətlər üçün müvəqqəti olaraq məhdudlaşdırılmasını aradan qaldırıb müvafiq qərar qəbul etməli;

6. Gicmətlərin (tarifləri) dəyişilməsi haqqında operativ olaraq Respublika və yerli mətbuatda mə'lumatın verilməsini tə'min etməlidir.

Həmçinin aşağıdakı tədbirləri həyata keçirilməsi də zəruridir:

Nəzərə alınmalıdır ki,hazırda bə'zi kommunal xidmətləri tariflərinin dövlət tənzimlənməsi Icra Hakimiyyəti organları tərəfindən həyata keçirilir.

Bu səbəbdən də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti Bakı Şəhər Icra Hakimiyyəti və Respublikanın dikər şəhər (rayon) Icra Hakimiyyəti organları dövlət tənzimlənməsinə mə'ruz qalan kommunal xidmətlərinin tariflərinin tənzimlənməsi və bunun müvafiq təsərrüfat subyektlərinin təsərrüfat-maliyyə vəziyyətinə tə'siri haqqında hər ilin yekununa kərə Igtisadiyyat Nazirliyinə növbəti ilin ikinci rübündə təhlili-analitik mə'lumat təqdim etməlidirlər. Həmçinin aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi də zəruridir:

- respublika igtisadi islahatlarının vaxtında və səmərəli həyata keçirilməsini tə'min etmək məqsədilə dövlətin təşəbbüsü ilə təbii inhisar subyektlərinin gicmətləri (tarifləri) artırılarsa əmələ kələn gicmət (tarif) fərqi büdcəyə yenəldilir;

- təbii inhisar subyektlərinin gicmətlərinin (tarifləri) dövlət tənzimlənməsi həmin subyektərlin inhisar mövqeyi üzrə, yə'ni istehsal olunan məhsul (xidmət), onların sahələnilməsi (qorunması), habelə nəql edilməsi üzrə həyata keçirilir;

- təbii inhisar subyektlərinin istehsal etdikləri məhsulların (xidmətlərin) bilavasitə istehlakçılara satılmasının tə"min edilməsi müvafiq yerli Icra Hakimiyyəti organlarının tabeçiliyində olan əlaqədar struktурlara verilməli və kələcəkdə istehlakçılar üzrə gicmətlərin tənzimlənməsi Icra Hakimiyyəti Organları tərəfindən aparılmalıdır.

Respublikanın təbii inhisar subyektlərinin gicmətlərinin (tarifləri) tənzimlənməsini təkmilləşdirmək, onun müvafiq subyektlərin və bütövlükdə igtisadiyyatın ümumi mənafeyinə yönəltmək məqsədilə hər ilin yekununa kərə təsərrüfat-maliyyə vəziyyətini təhlil edilərək növbəti ilin ikinci rübündə dövlət tənzimlənmə organlarına mə'lumat təqdim edilməlidir.

Suveren dövlət kimi səmərəli xarici igtisadi siyasət yürütməyin əsas istigamətlərindən biri vahid gicmət siyasəti təşkil

етмәли вә бурада әсас мө'јар дүнја базар гијмәтләри көтүрүлмәлидир. Харичи тичарәтин либераллашдырылдығы бир шәраитдә дахили истеһлак базарынын сабитлијини вә әһалинин сосиал мүдафиәсини тә'мин етмәк үчүн валјутаја алынан ән зәрури истеһлак малларынын гијмәтләринин һөкумәт тәрәфиндән тәнзимләнмәси зәруридир. Бу тәнзимләмә сатыш гијмәтләринин минимум (максимум) һәддинин мүәјјән олунмасы, тичарәт әламәләринә мәһдудијјәт гојулмасы, сатыш гијмәтләри реҹестринин јерли верки органында гејдијјатыны апарылмасы формасында олмалыдыр. Ихрач олунан малларын гијмәтләри дүнја базар гијмәтләри әсас көтүрүлмәклә мүәјјәнләшдирилмәлидир. Лакин республика дахилиндә әһалинин вә ајры-ајры халг тәсәррүфаты саһәләринин тәлабаты олан малларын харичә ахыны гаршысыны алмаг үчүн чевик верки сијасәти јеридилмәлидир. Бурада елә бир оптимал нисбәт көзләнилмәлидир ки, мүәссисәләрин дүнја базарына мәһсул чыхармагда марагларына хәләл көлмәсин. Бунунла белә дахили тәлабат олан малларын гијмәтләри елә мүәјјән едилмәлдир ки, һәм истеһсалчылар дахилдә мал сатмагда мараглы олсунлар, һәм дә истеһлакчыларын мәнафејинә ујғун олсун. Нәдәнсә чох заман бу вә ја дикәр мәһсула төләбин тәнзимләнмәсиндә кәмијјәт көстәричиси илә кифајәтләнәрәк гијмәт амили әсассыз олараг унудулур.

Гијмәтләрин сәвијјәсинин артдығы бир шәраитдә әһалинин сосиал мүафиәси мәсәләси хүсуси кәскинликлә дурур. Истеһлак малларынын вә хидмәтләрин гијмәт вә тарифләринин артымына мүвафиг олараг әһалинин көлирләринин индексләшдирилмәси минимал истеһлак дәстинин дәјәринин дәјишилмәсинә ујғун апарылмалыдыр.

Нәһајәт, гијмәтгојма проссесинин дөвләт тәрәфиндән сәмәрәли идарәолунмасыны тәшкил етмәк үчүн гијмәт органларына мүнасибәт дәјишилмәлидир. Јени шәраитдә гијмәт органларынын вәзифә вә функсијаларынын дәјишдији вә кенишләндији бир вахтда бунлара мүвафиг шәраит јарадылмалыдыр.

Гед етмәк лазымдыр ки, 80-90-чы илләрдә гијмәтгојма һүгугларынын 80-85%-нин кечмиш мәркәздә чәмләшдији бир вахтда Республика Гијмәт Комитәсинин мәркәзи апаратында 75 нәфәр, бундан әлавә гијмәтә нәзарәт үзрә зона вә јерли органларда 150 нәфәрдән чох ишчи чалышдығы һалда, суверен дөвләтин мүстәгил гијмәт сијасәти јеритдији бир дөврдә мәркәзи гијмәт органында

чәми 15 нәфәр ишчи чалышыр. Гијмәтә нәзарәт функсијаларынын сабиг Президентин фәрманы илә верки органларына верилмәси нәтичәсиндә гијмәт органларында чалышанлар сајча азалмыш, бу исә, гијмәтгојмада олан күсурлары ашкар етмәк вә оператив сүрәтдә арадан галдырмагда мүәјјән чәтинлик јаратмышдыр. Белә ки, гијмәтләрин динамикасыны прогнозлашдырмаг вә јерләрдә оператив изләмәк, вахтында зәрури методики тәкмилләшдирмәләр апарылмасы чәтинләшмишдир. Ән дәһшәтлиси одур ки, Азәрбајчан мүстәгиллик әлдә етдији күндән гијмәтгојма саһәсиндә һәјата кечирилән тәдбирләрин һеч биринин игтисадијјатымыза көстәрдији нәтичәләри арашдырыларағ тәдбирләр көрүлмәмишдир. Бу саһәдәки мәнфиликләрә јол верилдијини инкар етмәјә һеч кимин мә'нәви һүгугу јохдур.

Буна көрә дә гијмәт органларынын структурунда лазыми дәјишиликләр етмәк, мөвчуд штат вакидләри әсасында гијмәтјаранманын методолокијасы, макроигтисади тәһлил вә гијмәтләрин прогнозлашдырылмасы, истеһлак базарында гијмәтјаранманын тәһлили, өрзаг вә халг тәсәррүфаты мәһсулларында гијмәтләрин формалашмасы, хидмәт сферасында гијмәт вә тариф мәсәләләрини, һабелә нәглијјат, јанаҹаг-енеркетика комплексиндә, еләҹәдә истеһсал техники тә'јинатлы мәһсуллара гијмәтләрин формалашмасыны, рекионал гијмәт сијасәтини вә нәһајәт гијмәт вә тарифләр үзәриндә нәзарәт функсијаларыны, мүдафиә тә'јинатлы мәһсуллара гијмәтјаранма ишләрини јеринә јетирә билән гијмәт органы јарадылмалыдыр.

Бүтүн бу ишләрлә бәрабәр гијмәт вә гијмәтгојманын һүгуги норматив базасы тәкмиләшдирилмәли, ганунверчилик саһәсиндә көрүлән тәдбирләр күчләндирилмәлидир. Белә ки, "Гијмәт вә гијмәтгојма" вә ја "Гијмәт сијасәти", һабелә "Гијмәтләндирмә фәалијјәти һагтында" вә с. бу кими ганунлар гәбул едилмәлидир.

1,5,10 манат вә бунларын комбинасијасы әсасында мәбләғләр үзрә әһали илә һәмин пул вакидләри фактики олараг дөвријјәдән чыхдығы үчүн, чәтинләшдијиндән јени јуварлаглашдырма гајдасы назырланыб тәтбиг едилмәлидир.

Мәишәт хидмәти тарифләриндә мүәјјән тәнзимләмә апарылмалыдыр. Бунун үчүн бу објектләрдән алынан ичарә һагтларынын тәнзимләнмәси, һәмчинин веркитутманын тәкмиллөшдирилмәси мәсәләләринә бахылмалыдыр.

Дөвлөт еһтијачларынын өдәнилмәси үчүн мәһсулуну дикәр алычылара нисбәтдә ашағы сатан мүәссисәләр үзрә күзәштли верки вә кредит сијасәти һәјата кечирилмәлидир.

Гијмәт сијасәтиндә стратежи мәгсәд тәдричән дүнја гијмәт системинә ујғунлашмаг олмалыдыр. Буна игтисадијјатымызын бүтүн саһәләриндә комплекс шәкилдә базар механизмләринин формалашмасына шәраит јаратмагла наил олмаг олар.

7. ГИЈМӘТЛӘНДИРМӘНИН БӘ'ЗИ МӘСӘЛӘЛӘРИ

Бир гајда олараг компанијаларын рәһбәрлији вә мүлкијјәтчиләр компанијаны фасиләсиз фәалијјәт көстәрән мүәссисә кими гијмәтләндирирләр. Бундан фәргли олараг ссуда верәнләрин бу мәсәләјә икили јанашмасы мәвчуддур. Белә ки, ссуда верәнләр мараглыдырлар ки, елә бир мүәссисәни малијјәләшдирсинләр ки, онун игтисади инкишафы көзләнилән нәтичәјә мүвафиг олсун. Бунуна бәрабәр онлар һадисәләрин негатив инкишафы имканларыны, борчларын өдәнилмәсини вә компанијанын ләғвинин мүмкүн нәтичәләрини дә нәзәрә алырлар. Буна көрә дә онлар узун мүддәтә верилдији тәгдирдә борчун там һәчмдә өдәнилмәси үчүн мәвчуд риски диггәтлә тәһлил етмәлидирләр. Тәһлилин бир һиссәси бундан ибарәтдир ки, мүәјјән олунсун ки, өкәр компанија мүәјјән чәтинлик чәкдикдә борчун өдәнилмәси һаггында тәләб нә дәрәчәдә әһәмијјәтли олачагдыр. Бир гајда олараг ади кредиторларла олан борчлар федерал верки ләрин вә өмәк һаггы үзрә борчларын өдәнилмәсиндән, һабелә конкрет активләр (мәсәлән бина вә аваданлыг) үзрә верилән тә'минатлы борчлар үзрә иддиалар тә"мин олундугдан сонра өдәнилмәјә башлајыр. Компанијанын ләғвилијинин дүкүн гијмәтләндирилмәси ади кредиторун нә дәрәчәдә мүдафиә олундугу һаггында објектив фикир јүрүтмәјә имкан верир. Кредиторун мүдафиә олунмасы мүәјјән дәрәчәдә мүәссисәјә онун өмәлијјатларынын малијјәләшмәси үчүн верилән гыса мүддәтли кредитләрин өлчүсү илә мүәјјән едилир. Бура мүәссисәләрин тез ләғв олунан активләри аид едилир, јә'ни о активләр ки, тезликлә нәғд вәсаитә чевриле билсин. Нәзәрдә тутулур ки, бу вәсаитләр кредитору она олан борчун өдәнилмәсиндән мүәјјән дәрәчәдә мүдафиә едир.

Бејнәлхалг тәчрүбәдә компанијанын малијјә вәзијјәтини нечә дејәләр "Лакмус кағызы" кими мүәјјәнләшдирән бир сыра өмаллардан истифадә едилир ки, бунлардан бири дә тә'минат өмсалыдыр.

Бу өмсал компанијанын баланс мә'луматлары әсасында һесабланмагла онун борч вәсаитләриндән асылылыг дәрәчәсини мүәјјән етмәјә имкан верир. Бу өмсал активләрин чари борчлара (өһдәликләрә) нисбәти илә мүәјјән едилир вә чари борч өһдәликләри саһибләрини өдәмәдән имтина тәһлүкәсиндән мүдафиә дәрәчәсини характеризә едир. Адәтән бу өмсалын 2:1 нисбәтиндә олмасы мөһкәм мүдафиә үчүн зәмин һесаб олунур. Белә ки, һәтта активләрин 50% азалдығы тәгдирдә белә чари борчларын өдәнилмәси үчүн кифајәт гәдәр еһтијат сахланылыр. Дикәр тәрәфдән бу өмсалын јүксәк олмасы компанија рәһбәрлијинин лазыми дәрәчәдә оператив олмамасы төсәввүрү јарада биләр, јә'ни истифадәсиз нәгд вәсаитләр, мал-материал еһтијатларынын чари тәләбатдан артыглығы вә с. һеч чүр нормал төсәррүфатчылыг шәраити һесаб олуна билмәз. Бу өмсалын зәиф чәһәти ондан ибарәтдир ки, онун васитәси илә компанија динамик дејил, статик вәзијјәтдә, јә'ни ләғв олунма тәһлүкәси гаршысында олдугу вәзијјәтдә гијмәтләндирилир.

Дикәр өмсал - "төнгиди" гијмәтләндирмә өмсалы даһа мөһкәм гијмәтләндирмә өмсалы һесаб олунур. Бу өмсалын һесабланмасында чари активләрин бир һиссәси, јә'ни нәгд пул капиталы, төзә реализә олуна билән гијмәтли кағызлар вә дебитор борчлары истифадә олунур вә чари борчларла мүгајисә едилир.

Бу өмсал чари борчларын вәзијјәт бәһранлы олдугда мүмкүн ола биләчәк гәдәр өдәнилмәси еһтималыны гијмәтләндирмәјә имкан верир. Бу заман нәзәрдә тутулур ки, мал-материал еһтијатлары бу дөврдә һеч бир реал дәјәрә малик дејилдир.

Тә'минат өмсалы вә "төнгиди" гијмәтләндирмә өмсалы компанијанын чидди төһлүкә гаршысында галдығы һалларда мүәјјән фикир јүрүтмәк үчүн јарарлыдыр. Бунула белә бу өмсаллар компанијанын узун мүддәтли, 5-8 ил мүддәтиндә, фәалијјәтиндә олан тенденсија һаггында төсәввүр јарадыр.

Компанијанын фәалијјәтинин нәтичәләрини гијмәтләндирмәклә биз нисби көстәричиләр алырыг. Нәзәрә алсаг ки, һесабламалар өтән дөврүн көстәричиләри әсасында апарылмышдыр, онда компанијнын көләчәк фәалијјәти һаггында објектив фикир јүрүтмәк, дәгиг експерт рә'ји һазырламаг тәдгигатчыдан бөјүк мәһарәт вә исте'дад тәләб едир.

МҮНДӘРИЧАТ

Кириш 3

1. Гијмәтләрин игтисади маһијјәти 6

2. Гијмәтләрин тәснифләшдирилмәси, тәркиби, структуру вә сәвијјәси 9

3. Гијмәт статистикасы 12

4. Гијмәтләрин идарә едилмәси 15

5. Гијмәт ислаһатлары 20

6. Гијмәтгојма сијасәтинин әсас принсипләри . . . 23

7. Гијмәтгојманын бә'зи мәсәләләри 35